

This is a self-archived – parallel-published version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details. When using please cite the original.

AUTHOR(S)

Maiju Kannisto

TITLE

Sähköistä puhetta

YEAR

2025

CITATION

Kannisto, M. (2025). Sähköistä puhetta. In A. Koivunen, M. Kannisto, H. Keinonen, & J. Mäkelä (Eds.), *Kulttuurin vuosisata: Luova ohjelmatyö Yleisradiossa 1926–2025* (pp. 31–53). Kirjokansi (380). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VERSION

Final draft

Maiju Kannisto

Sähköistä puhetta

[avauskuva: radiota kuunnellaan]

Yleisradion ohjelmantekijät huokaisivat helpotuksesta, kun uuden yleisradioaseman avajaisien ohjelma saatiin päätökseen 22.4.1928. Lahden rakennettu suurasema lähetti pitkiä radioaaltoja kauemmas kuin ennen, siitä tuli yksi Euroopan voimakkaimmista radioasemista. Tärkeää avajaispäivää varjosti arvovaltaisten esiintyjien ja yleisön tietämättä tekninen ongelma, joka olisi saattanut johtaa fiaskoon. Lähetyspotki oli rikkoutunut samana aamuna, eikä uutta ehditty saada Saksasta avajaisiin edes lennättämällä. Kuuluttaja Markus Raution mukaan tämä harvoille uskottu salaisuus sai sydämen rinnassa painamaan kuin myllynkivi ja hien helmeilemään otsalla. Yleisradion teknikot saivat kuitenkin itse rakennettua korvaavan putken, ja lähetys onnistui.¹

Lahden suuraseman avajaisien arvokkaan ja runsassisältöisen ohjelman aloitti kello 10.10 posti- ja lennätinhallituksen pääjohtaja Gunnar Albrecht lausumalla avaussanat. Sen jälkeen presidentti Lauri Kristian Relander piti puheen, jossa hän ylisti radiotekniikan viimeaikaisia saavutuksia: radiovälineillä eristyneimmänkin metsätorpan asukkaiden oli mahdollista ”päästä osallisiksi elämän suurista henkisistä arvoista”, ja toisaalta radioasemien kautta Suomen kansalla oli mahdollisuudet kantaa oma osansa ”ihmiskunnan yhteiseen aarreaitaan”. Relanderin mukaan välimatkat lyhenivät – häipyivät olemattomiin.²

Avajaisohjelma laadittiin sekä suomalaiselle että kansainväliselle yleisölle, sillä radiolähetykset kantautuivat amplitudimodulaatio- eli AM-tekniikalla kauas Suomen rajojen ulkopuolelle. Ulkomaille haluttiin antaa mahdollisimman monipuolinen kuva suomalaisesta kulttuurista. Avajaisissa kuultu runsas musiikkiohjelmisto oli huolella rakennettu esittelemään suomalaista musiikin kärkeä säveltäjä Jean Sibeliukselta Armas Järnefeltiin. Lisää puhettakin kuultiin: professori Väinö Voionmaa esitelmöi radiosta yleisen kansansivistyksen välineenä. Iltakymmeneltä ulkoasiainministeri Hjalmar J. Procopé puhui ulkomaisille yleisöille saksaksi, ranskaksi ja englanniksi. Lopuksi lausuntataiteilija Olga Poppius lausui Aleksis Kiven *Seitsemästä veljeksestä*

---

¹ Rautio 1957, 56–57.

² ”Lahden suuraseman ensimmäinen lähetys”. *HS* 23.4.1928.

kohtauksen ”Sunnuntai-iltana Vuohenkalman torpassa”. Radio-orkesteri päätti ohjelman soittamalla *Finlandian* ja *Maamme*-laulun.³

Uusi sivistysväline muuttaa aistimaailmaa

Tässä luvussa tarkastellaan varhaisen radion puheilmaisuuden kehitystä ennen television tuloa. Ohjelmatyyppeinä esitelmät, matkareportaasit ja lausunta pohjautuivat kirjalliseen kulttuuriin ja kirjoitettuun puheeseen. Kunkin ohjelmatyypin siirtämisessä radioon tehtiin kokeiluja kirjallisen ja suullisen kulttuurin välissä, kun haettiin radioon sopivaa ilmaisutapaa. Uudeksi radionomaiseksi ilmaisuksi kehitettiin kuulokuva, jossa etsittiin radion tapaa elävöittää äänellistä ilmaisua. Television tulo 1950-luvulla uutena kuvallisena viestintävälineenä muutti radion ilmaisua, vaikka myös jatkuvuuksia ohjelmatyypeissä säilyi ja televisio omaksui radiosta ohjelmatyyppejä. Aluksi hahmotetaan kuitenkin sitä, mitä radion tulo tarkoitti tilallisena, kulttuurisena ja aistimellisena murroksena, eli miten radio sähköisti puheilmaisuuden.

O.Y. Suomen Yleisradio – A.B. Finlands Rundradio -osakeyhtiö oli aloittanut ohjelmatoimintansa 9.9.1926. Jo sitä aiemmin radioamatöörit olivat rakentaneet itse omia vastaanottimiaan, mutta amatöörien radioyhdistyksille ohjelmatyö ja lähetysasemista huolehtiminen kävi liian työlääksi ja kalliiksi. Pienten paikallisasemien lisäksi tarvittiin voimakkaampi asema. 1928 käyttöön vihitty valtion rakennuttama Lahden suurasema olikin voimakastehoinen lähetysasema, jota Yleisradio sopimuksen mukaan sai käyttää ohjelmälähetyksissään. Myöhemmässä muistelussa ohjelmapäällikkö Eero Saarenheimon mukaan ohjelmatyö käynnistyi pioneerien voimin ”kokeilun ja erehdyksen tietä”, vapaasti ja improvisoinnin varassa.⁴ Yleisradion ohjelmatoiminnan mahdollisti taloudellisesti valtion lisenssijärjestelmä eli kuuntelijoiden maksamat radioluvat.⁵

Lahden suuraseman avajaisissa kuultiin varhaiselle radiolle tyypillisiä ohjelmanumeroita, esitelmää ja lausuntaa sekä runsaasti musiikkia. Ajalle yleiset esitelmätilaisuudet ja lausuntaillat siirtyivät radioon vieden kuulijat radioaalloilla luento- ja juhlasaleihin kuulemaan professorien esitelmiä ja lausuntataiteilijoiden esityksiä. Näin radio ylitti etäisyyksiä, tilalliset rajat hämärtyivät. Radio oli uusi sähköinen media, mutta radion ohjelmanumerot ja radiopuhe kantoivat jälkiä muista

---

³ ”Suomen Yleisradio”. *HS* 21.4.1928.

⁴ Saarenheimo 1976, 6–7.

⁵ ”Suomen Yleisradio-osakeyhtiö”. *HS* 9.9.1926.

varhemmista ja aikalaisista medioista ja kulttuurimuodoista. Näitä jälkiä voi hahmottaa remediaation käsitteellä. Jay David Bolterin ja Richard Grusinin lanseeraamalla käsitteellä tarkoitetaan prosessia, jossa uudet mediat saavuttavat kulttuurisen merkityksensä muokkaamalla, haastamalla ja kunnioittamalla aiempia medioita.⁶

Radio omaksui vaikutteita ja muokkasi aiempia kulttuurimuotoja uuteen välineeseen sopivaksi, kuten remedioimalla teatteria, kirjallisuutta ja elokuvia. Varhaiseen radioon siirtyi ihmisiä, esineitä, pääomaa, tietoa, tavaraa ja palveluita muilta aloilta. Radioon rekrytoidut kulttuurihenkilöt toivat mukanaan työtapoja aiemmista töistään, ja näin muiden medioiden vaikutteita siirtyi radioon näyttelijöiden, kirjailijoiden sekä lausuntataiteilijoiden myötä. Yksittäisillä pioneereilla oli merkittävä vaikutus radioilmaisun kehittämisessä, he loivat kokeilemalla uutta radioon sopivaa ilmaisua. Aktiivista vuorovaikutusta oli myös valtioiden rajojen yli: radioteknologiaa hankittiin ulkomailta, radiotyöläiset kävivät opintomatkoilla ja kansainvälisissä konferensseissa säännöllisesti, kansainvälistä ohjelmayhteistyötä ja -vaihtoa tehtiin muiden yleisradioyhtiöiden kanssa.⁷

Kulttuurin kieli 1920-luvulla oli monin tavoin transnationaalia – elokuvien ja musiikin ilmaisukieli oli kansainvälinen, kielitaitoinen kulttuurinen eliitti ja radiolähetykset liikkui rajojen yli. Transnationaalin käsite on tässä ennen kaikkea työkalu, jolla voi kuvata radiokulttuurin ja -teknologian jatkuvia muutoksia ylikansallisen ja kansainvälisen kulttuurivaihdon osana, ei vain kansojen tai valtioiden välisenä toimintana.⁸ Saksalainen taide- ja elokuvateoreetikko Rudolf Arnheim tiivisti radion, langattoman teknologian ihmeen 1936: ihmisten laulu tai puhe on kaikkialla, ylittäen rajoja, valloittamalla eristäytyneetkin paikat, maahantuomalla kulttuuria eetterin aalloilla.⁹ Yleisradion lähetykset kantautuivat maan rajojen yli, ja Suomessa kuunneltiin lähetyksiä ulkomailta. Sanomalehdissä julkaistiin Yleisradion ohjelmatietojen ohella laajasti ulkomaisten lähetysasemien musiikkiohjelmaa Pohjoismaista ja useista eurooppalaisista pääkaupungeista 1930-luvulla, Ruotsin radion ohjelmatietoja julkaistiin vielä vuosikymmeniä myöhemminkin.¹⁰

Radiopuhe haki paikkaansa kansallisen ja transnationaalin ristivedossa. 1920-luvulla pohdittiin mahdollisuutena, voisiko esperanto olla transnationaali radiokieli. *Radio*-lehden mukaan

---

⁶ Bolter & Grusin 1999.

⁷ Ks. lisää transnationaalista teknologian historiasta esim. van der Vleuten 2008.

⁸ Kääpä & Seppälä 2012, 11.

⁹ Arnheim 1936, 14.

¹⁰ Esim. *Helsingin Sanomissa* listattiin ulkomaisia ohjelmatietoja musiikin osalta Tallinnasta, Tukholmasta, Oslost, Kalundborgista, Riiasta, Pariisista, Strasbourgista, Königs Wusterhausenista, Berliinistä, Pohjois-Irlannista, Skotlannista, Zürichistä, Varsovasta, Prahasta, Budapestista, Bukarestista ja Wienistä (*HS* 14.8.1936).

monikielisyys oli enää ainoa rajoitus ihmisäänen kantavuudelle halki maapallon.¹¹ Esperanto, luonnollisiin kieliin perustuva keinotekoinen kansainvälinen apukieli, eli vahvinta aikaansa 1920-luvulla. Esperantoa ehdotettiin Kansainliiton käyttökieleksi, ja se valittiin kansainväliseksi sähkösanomatiedonantojen kieleksi 1924.¹² Myös elokuvateollisuudessa elettiin transnationaalia murrosvaihetta. Kulttuurihistorioitsija Paavo Oinosen mukaan äänielokuvan tulo 1930-luvulla oli suuri murros elokuvateollisuudelle; mykkäelokuvan kaudella elokuvien kieli oli kansainvälistä, sillä ulkomaistenkin elokuvien väliteksit oli ollut helppoa leikata ja vaihtaa suomenkielisiin.¹³ Yleisradio päätyi puheohjelmistossaan vaalimaan kansallisia kieliä, suomea ja ruotsia. Radiota visioitiin kansakunnan kokoajana, yhteisten muistojen ja kansallisen nykyhetken jakajana, joka voisi välittää kansakunnan henkiset saavutukset tieteen ja taiteen alalla koko kansalle.¹⁴

Uusi viestin haki muotoaan uutena sivistysvälineenä. Raymond Williamsin mukaan yleisradiojärjestelmä oli kulttuurinen muoto, joka yhtäältä omaksui piirteitä muista taiteista ja esitysmuodoista, kuten teatterista, ja toisaalta kehittyi uudenaikaiseksi viestintäjärjestelmäksi. Kansalliset yleisradioyhtiöt muovautuivat niille annetun sivistystehtävän vuoksi taiteen ja kulttuurin välittäjiksi.¹⁵ Toimittaja Yrjö Koskelainen, joka oli Yleisradion hallintoneuvoston jäsenenä 1926–1929, kirjoitti *Kansanvalistuskalenteriin* 1927 tekstin ”Radio sivistyksen välittäjänä”, jonka johtokunta päätti jakaa myös kansanedustajille ennen Lahden suurasemakysymyksen eduskuntakäsittelyä vakuuttamaan heidät radion tärkeydestä. Tekstissä Koskelainen ennakoii uuden keksinnön merkitystä, kuinka radio tulevana vuosikymmeninä perin pohjin muuttaisi sivistyselämän:

[SITAATTI ALKAA] [K]uitenkin radio itsessään on vain uusi kulkuneuvo, uusi oikotie ihmisestä ihmiseen ja kansasta kansaan, jonka siunaus lopulta riippuu kokonaan siitä, minkälaista ajatuksen, tiedon ja mielikuvituksen tavaraa tällä kulkuneuvolla lähetetään paikasta toiseen. Niinkuin juna, laiva, automobiili ja lentokone itsessään ovat neutraaleja, puolueettomia liikenteen välittäjiä, niin on radiokin vain välikappale, jonka yhteiskunnallinen ja sivistysmerkitys tulee kokonaan riippumaan siitä, minkälaisen vaikutteiden, hyvien tai huonojen, palvelukseen sitä käytetään. Oikein käytettynä tulee radio epäilemättä olemaan mahtavin tähän saakka tunnetuista sivistyskanavista; se voi lyhyessä ajassa mullistaa yhteiselämämme ja uudella tavalla myös tasoittaa yhteiskunnassamme

---

¹¹ S. Attila, ”Kansainvälinen radiokieli”. *Radio* 1/1924, 14–16; S. Attila, ”Kansainvälinen radiokieli”. *Radio* 2/1924, 29.

¹² ”Uutisia radiomaailmasta – nyheter från radiovärlden”. *Radio* 4/1924, 85.

¹³ Oinonen 2015, 57.

¹⁴ Koskelainen 1927, 12–13.

¹⁵ Williams 1975/1990.

vielä olevia vastakohtia. Välttämättömänä edellytyksenä tähän on kuitenkin, että radiolaitoksen kantavuus tajutaan niin yleisesti, että kunkin maan radiota pääsee johtamaan määrätietoinen ja johdonmukainen sivistystahto, s.o. että radio saa sille kuuluvan paikan kansan sivistys- ja jalostuslaitosten joukossa ja että se ei pääse kasvamaan kieroon yksipuoliseksi ajanviete- ja huvittelulaitokseksi. [SITAATTI LOPPUU]¹⁶

Koskelaisen visiossa näkyy, että radiosta ajateltiin tulevan kulttuuri- ja sivistysväline eikä vain uutisia välittävä tiedotusväline tai huvittelulaite, kuten äänilevyjä soittavasta gramofonista oli monien mielestä tullut.¹⁷ Visioissa radiota ei ajateltu vain kansallisena mediana, vaan myös suomalaisen kulttuurin ikkunana maailmalle.¹⁸ Pääjohtaja Jalmar Voldemar Vakio (Wallden) kuvaili myöhemmin Yleisradion 10-vuotisjuhlaohjelmassa 1936, kuinka Lahden suuraseman juhlaohjelmaa ei ollut suunniteltu niinkään kotimaisille kuuntelijoille, jotka olisivat vähempäänkin tyytyneet, vaan enemmän ajateltiin ulkomaalaisia kuuntelijoita, jotka näin saattoivat omin korvin muodostaa käsityksen Suomen sivistystasosta.¹⁹ Suuraseman lähetyksen kuulumista kiiteltiin useista maista, kuten Ruotsista, Norjasta, Saksasta, Tanskasta, Englannista, Ranskasta, Espanjasta, Italiasta, Jugoslaviasta, Puolasta, Virosta, Latviasta, Turkista ja jopa Egyptistä asti. Sivistystehtävää ei ajateltu varhaisessa radiossa pelkästään kansallisen yleisön näkökulmasta, vaan radioaaltojen avulla tieteen ja taiteen saavutuksien nähtiin tulevan kaikkien kansojen yhteiseksi omaisuudeksi ja näin lähentävän kansoja toisiinsa. Tärkeänä nähtiin osoittaa ulkomaille, että kaukaisessa ja pohjoisessa Suomessakin oli kulttuuria.²⁰

Kansainvälisen ulottuvuuden lisäksi radio ymmärrettiin merkittävänä välineenä kulttuurin, tieteen ja taiteen välittämisessä maaseudulle.²¹ 1926 Suomen vajaan 3,4 miljoonan väestöstä asui maaseudulla 83 prosenttia.²² Radion tullessa fyysinen liikkuminen ja tiedonkulku olivat vielä hidasta, tieverkosto parani merkittävästi vasta 1930-luvulla, ja vähitellen yleistyvät linja-autot kuljettivat ihmisiä ja postia myös syrjäseuduille.²³ Harvaan asutussa Suomessa, jossa valtaosa väestöstä sai toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta, radion katsottiin voivan muodostua merkittäväksi

---

¹⁶ Koskelainen 1927, 4, 7.

¹⁷ Ks. esim. Koskelainen 1927, 3–4.

¹⁸ Ks. esim. ”Lahden suuraseman alkajaisohjelma ensi sunnuntaina”. *HS* 19.4.1928.

¹⁹ *Lapsenkengistä seitsemän peninkulman saappaisiin. Kuulovälähdyksiä Yleisradion taipaleelta*, järjestänyt Alexis af Enehjelm, 9.9.1936.

²⁰ ”Lahden yleisradioasema on tällä kertaa uudenaikaisin koko maailmassa”. *HS* 30.4.1928.

²¹ Koskelainen 1927, 4.

²² *STV* 1930, 9.

²³ Lyytinen 1996, 17.

kulttuurivoimaksi.²⁴ Maataloustuottajain Keskusliitto ajoi aktiivista radiopolitiikkaa puheenjohtajansa Juho Jänneksen johdolla, koska ulkomaisen radiotoiminnan kehitystä seurannut Jännes oli oivaltanut radion merkityksen etenkin maaseudulla asuville. Jännes osallistui Yleisradion perustamiseen ja oli hallintoneuvoston jäsenenä 1926–1938.

Radion välityksellä maaseudun ajateltiin pääsevän kaupungin – ja jopa kansainvälisten metropolien – tasalle nauttimaan sivistystilaisuuksista, opinnoista ja taiteesta. Näin radiolla olisi demokratisoiva vaikutus.²⁵ Tämä sama ajatus, yleisradioyhtiön velvollisuus välittää mahdollisimman suureen määrään koteja tietoa inhimillisen tiedon huipuista, parhaista pyrkimyksistä ja saavutuksista, oli myös BBC:n varhaisella toimitusjohtajalla Sir John Reithillä. Yleisradiotoimintaa julkisena palveluna tutkinut Paavo Oinonen toteaa, että Reithin julkisen palvelun ideaa määrittelevässä ajattelussa korostui ohjailevan demokraattisuuden ihanne, jossa kaikelle kansalle tarjottiin samaa ja yleisöjä opetettiin nauttimaan tietynlaisista – sivistävistä – sisällöistä. Reithin ajatusten pohjalla oli kristillinen elämäkatsomus ja vielä syvemmin eurooppalaisen valistuksen kasvatusihanne, jonka mukaan täysivaltaiseksi kansalaiseksi tuleminen vaati sivistystä.²⁶ Samanlaiseen sivistysideaan pohjautui yleisten kirjastojen kehittäminen Suomessa 1900-luvun alkuvuosina. Varsinkin vuoden 1905 suurlakon jälkeen yleistyi käsitys kansakunnan sivistystason kohottamisen tärkeydestä yhteiskunnallisen rauhan takaamiseksi.²⁷

Tilallisen siirtymän lisäksi radio tarjosi ohjelmistollaan aistimellisen siirtymän – ääniympäristö muuttui kotona ja kulttuurin kokemisessa. Radio antoi mahdollisuuden kulttuurielämyksiin omissa kodissa ja oman mielen mukaan. Radiota pystyi kuuntelemaan Koskelaisen (1927) sanoin ”omassa rauhallisessa sopessaan istuen, maaten tai kävellen, miten kutakin haluttaa”, ja jos kuulija väsyi kesken tai ohjelma ei kiinnostanut, hän voi ”irrottaa kuulotorvet korvistaan tahi sulkea äänenvahventajan sähkövirran ja siten palata omiin ajatuksiinsa ja kotinsa hiljaisuuteen”.²⁸

Väentungoksen haitoista pääsemisen ja oman kodin rauhan esiin nostamisen ymmärtää 1900-luvun alun kontekstissa. Esimerkiksi tuon ajan mykkäelokuvateatterissa oli meluisaa, kun elävän orkesterin esittämä musiikki soi kovaa ja muu yleisö saattoi eläytyä elokuvaan huutamalla ja

---

²⁴ Kulttuurimerkityksestä maaseudulle ks. Pentti, ”Pitäjän periltä”. *Maa* 1/1926, 32–34.

²⁵ Koskelainen 1927, 12–13.

²⁶ Oinonen 2019, 20–22.

²⁷ Vatanen 2001, 35.

²⁸ Koskelainen 1927, 3–5.

keskustelemalla.²⁹ Melu ja väkijoukot yhdistyivät teollistumisen ja kaupungistumisen negatiivisiin vaikutuksiin, jotka konkreettisesti muuttivat aikalaisten aistiympäristöä.³⁰

Uuden median aiheuttamaa aistikokemuksen muutosta on vaikea hahmottaa tästä päivästä käsin. Radion sähköinen ääni asettui vertailuun inhimillisen äänen kanssa, joka ei voinut kantaa miljoonille väentungoksessaan mutta joka sen sijaan oli kuultavissa oman kodin rauhassa.³¹ Ääni toimi porttina uuteen aistimaailmaan. *Radio*-lehdessä 1.2.1926 radion vaikutusta ihmisten koko psyykeen pohdittiin perustavaa laatua olevan aistimuutoksen kautta: kuuloon perustuva radio haastoi aikaa hallitsevan visuaalisen kulttuurin. Aistimuutosta hahmotettiin vertailulla muihin ajan medioihin: sanomalehti välitti maailman tapahtumia näkemisen kautta, kuten elokuvakin, johon ei vielä kuulunut ääni 1920-luvun alkupuolella. Radio asettui siis vastakkain elokuvan kanssa, koska uudessa keksinnössä oli käytettävä vain kuuloa, toiset aistit oli syrjäytetty. Lopputulemana tekstissä esitettiin, kuinka radio vei kuuntelijat toiseen maailmaan – se muutti maailmantuntemuksen perusteet, aistilliset havainnot ja käsityksen. Kun yhtäkkiä kuultiin se, mitä ennen luettiin tai nähtiin, se ei voinut olla vaikuttamatta ihmiskunnan psyykeen, sen esteettisiin käsitteisiin ja kielenkäyttöön.³² Sähköistyvä ääni mullisti koko kulttuurikenttää ja ihmistä kulttuurin aistijana.

Esitelmät sivistystyön ytimessä

[kuva: Aleksanterinkatu, pieni studio, vaakakuva Rautio]

Yleisradion ensimmäisenä toimintakautena syksyllä 1926 ja keväällä 1927 radioyhtiön tiloihin Unioninkatu 20:een saapui lukuisia esitelmänpitäjiä. Rakennuksen toisessa kerroksessa sijaitsi eteisen ja kolmen huoneen huoneisto. Pienestä eteisestä käytiin odotushuoneeseen, joka päivisin toimi konttorihuoneena ja iltaisin esiintyjien odotustilana. Ohjelmanjärjestäjänä ja kuuluttajana toiminut Alexis af Enehjelm oli vastassa erilaisia sivistyneistöön kuuluneita esiintyjä. Kuuluttajan tehtäviin kuului myös esiintyjän rauhoittelu, sillä vaikka esiintyjät olivat tottuneita puhujia, oli esiintymistilanne radiossa uusi ja jännittävä. Esitelmänpitäjien joukossa oli yliopiston opettajia ja tutkijoita, kirjailijoita, toimittajia ja järjestöjen edustajia. Odotustilasta päästiin studioon, josta hoidettiin kaikki yhtiön lähettämät ohjelma-numerot: kuulutukset, puhe- ja musiikkiesitykset. Studio

---

²⁹ Rytkönen 2001, 119–121.

³⁰ Ks. lisää teollistumisen ja kaupungistumisen negatiivisten vaikutusten kokemisesta 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa Salmi 2002, 21–44.

³¹ Koskelainen 1927, 5.

³² Anon, ”Radion vaikutus ihmiskunnan psyykeen”. *Radio* 2/1926, 21–22.

oli pienehkö pimennetty huone, ikkunoita ei ollut näkyvissä. Paksut flaneliverhot peittivät katon, kaikki seinät ja jopa lattian, sillä kaiken piti olla vaimennettua ja kaiutonta. Ilma oli tunkkainen ja tuoksui rasvanahkasaappaille ja tupakansavulle. Hämärää huonetta hallitsivat suuri flyygeli ja heiveröinen, tulitikkurasian kokoinen mikrofoni teknikon oven edessä. Studiosta johti pieni, lasiruutuinen ovi tuskin vaatekomeroa suurempaan huoneeseen, jossa istui teknikko laitteinen.³³

[AVAINTEOSTEKSTI: Varhaiset radiokuulutukset 1920- ja 1930-luvulla] [KUVA varhaiset radiokuulutukset, kuuluttajat kuvassa]

Tällaisista varsin vaatimattomista olosuhteista lähetettiin Yleisradion varhaisia ohjelmia, joista esitelmät olivat merkittävässä roolissa. Esitelmät olivat Yleisradion puheohjelmiston – ja sen sivistystyön – ytimessä. Ensimmäisenä kokonaisena toimintavuonna 1927 esitelmiä oli 570 kappaletta eli useampi päivässä ja 17 prosenttia koko ohjelmistosta. Musiikkia oli enemmistö ohjelmistosta, 69 prosenttia. Musiikin jälkeen esitelmät muodostivat merkittävimmän osan koko ohjelmistosta muiden puheohjelmien ja esimerkiksi näytelmien osuuden jäädessä selvästi pienemmäksi. Toiseksi yleisin puheohjelmatyyppi oli lausunta ja puheet. Näitä oli 71 kertaa, pakinoita 58 kappaletta. Esitelmien suuri määrä johtui siitä, että monet järjestöt olivat aktiivisesti mukana radiotoiminnassa alusta lähtien ja tekivät kansansivistystyötään esitelmöimällä.

Kansansivistysjärjestöille luentotoiminta oli keskeinen työtapana, joka oli vakiintunut jo autonomian aikana. Radio nähtiin luentojen uutena areenana ja ohjelmistoa tarvitsevalle Yleisradiolle tarjottiin esitelmiä aktiivisesti. Yhtiö otti sivistäviksi katsotut esitelmätarjoukset mielihyvin vastaan.³⁴

Sivistystehtävä kytkeytyi nuoren, vasta vuosikymmen aiemmin itsenäistyneen valtion kulttuurin rakentamiseen. 1800-luvulla sivistyneistö oli rakentanut määrätietoisesti suomalaista kansakuntaa ja valtiota luomalla kansallista filosofiaa, historiankirjoitusta, romaanitaidetta ja runoutta, jotta suomen kieli saataisiin kohotettua sivistys- ja valtakielen asemaan Suomessa. J. V. Snellmanin kulttuurikäsitystä tutkineen kulttuurihistorioitsija Heli Rantalan mukaan sivistys käsitteenä sekä käytännön toimintamallina oli yksi keskeisimpiä 1800-luvun sekä 1900-luvun alun kansallisen identiteetin rakentamisen työkaluista.³⁵ Uusi sähköinen joukkotiedotusväline, radio, oli väline kansansivistyksen laajempaan levittämiseen. Yleisradion yhtiöjärjestykseen kirjattiin päämääräksi

³³ Kuvailu perustuu useisiin lähteisiin, ks. mm. Lyytinen 1996, 30; Nyberg, haastattelu 12.9.1985; Rautio 1957, 19–21; Suomi 1951, 59–58.

³⁴ Karjalainen & Toiviainen 1984, 218–219, 234; Lyytinen 1996, 52–53, 86; Tk 1927, 8–9.

³⁵ Rantala 2013, 12.

radio-ohjelmien tuottamiselle ”kansansivistyksen edistäminen, hyödyllisten tiedonantojen toimittaminen, jalostavan ja viattoman ajanvietteen hankkiminen varsinkin etäällä liikekeskuksista asuvien tarpeita silmälläpitäen sekä yleensä sivistyskeskuksiin kerääntyneen tiedon ja taiteen levittäminen kansamme laajoille piireille”.³⁶ Yleisradion katsottiin olevan sivistyksen ääni, joka demokraattisesti jakaisi ”tieteen ja taiteen ihmiselämää jalostavia ja virkistäviä aarteita myös maaseudulle”.³⁷

Yleisradiota perustettaessa omistajiksi toivottiin kulttuuri- ja sivistysorganisaatioita, mutta suureksi osaksi osakkeet päätyivät varakkaammille tahoille, kuten osuustoimintaliikkeille, radioyhdistyksille, pankeille, sanomalehdille sekä maa- ja metsätalousjärjestöille. Sivistysorganisaatioista muutaman osakkeen lunastivat Svenska folkskolans vänner, Helsingin yliopisto, Raittiuden Ystävät, Suomen Kansallisteatteri, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Työväen Sivistysliitto ja Kansanvalistusseura.³⁸ Omistajista maatalousjärjestöt olivat etunenässä sopimassa Yleisradion kanssa esitelmien säännöllisestä lähettämisestä radiossa kolmesti viikossa, kuten jo Suomen Radioyhdistyksen aikaan.³⁹ Myös Kansanvalistusseura tuotti Yleisradioon säännöllisesti esitelmiä syksystä 1926 alkaen. Kansansivistysjärjestöjen kanssa tehtiin yhteistyötä järjestämällä opintoesitelmätoimintaa, joka oli suunnattu opintokerhoille sekä kansanopistojen ja työväenopiston opintoryhmille.⁴⁰

Esitelmän pitäjille esiintymistilanne tyhjässä studiossa ilman reagoivaa yleisöä oli vieras ja pelottava. Oman puheäänien kuuleminen löi äänen oudon ontoksi, mikä synnytti mikrofoniaksofoniaa.⁴¹ Puhetapa oli ilmaisultaan arvokas, sillä radioon suhtauduttiin kunnioittavasti kuin painettuun sanaan.⁴² *Radiomailma*-lehteä päätoimittanut Erkki Vala arvosteli Yleisradion turhan juhlavaa kateederityyliä, vaikka radio kotiin sijoitettuna välineenä ”on kuin vieras, joka käy kertomassa päivän uutiset ja juttelemassa maailman asioista”.⁴³ Vala peräänkuulutti valoisampaa sävyä ja vapaampaa muotoa kulttuurin käsittelyyn juhlallisten esitelmien sijaan, joissa ”kirjailijoita käsitellään kuin valtion virkamiehiä”.⁴⁴

---

³⁶ O. Y. Suomen Yleisradio A. B. Finlands Rundradio, yhtiösopimus 15.12.1925. Turun yliopiston pienpainatekokoelma, Raisio.

³⁷ ”Lahden yleisradioasema on tällä kertaa uudenaikaisin koko maailmassa”. *HS* 30.4.1928.

³⁸ Lyytinen 1996, 23–25; Soramäki 2022, 29; Suomi 1951, 47–49.

³⁹ Jk 2/1926.

⁴⁰ Karjalainen & Toiviainen 1984, 234–236.

⁴¹ Lauri ”Tahko” Pihkala, ”Radio-ottelu”. *SK* 41/1926, 1468–1469; Oinonen 2015, 75–76; Rautio 1957, 30–31.

⁴² Oinonen 2009, 17.

⁴³ E. A. V., ”Kovääninen korokkeella”. *Radiomailma* 18/1932, 335.

⁴⁴ E. A. V., ”Kovääninen korokkeella”. *Radiomailma* 18/1932, 335.

Varhaisista esitelmälähetyksistä ei ole jäänyt äänitallenteita. Tallennus mahdollistui vasta 1934, mutta se mahdollisuus oli varattu vain rajatuille ohjelmille, eivätkä esitelmät olleet jonossa ensimmäisenä. Esitelmien käsikirjoitukset sen sijaan ovat tallessa Ylen arkistossa, sillä esitelmöijien piti toimittaa ne aina etukäteen tarkistettavaksi. Esitelmien aiheissa oli laaja kirjo, muun muassa uskonto, taide ja kirjallisuus, historia, yhteiskunnalliset kysymykset sekä maa- ja metsätalous.⁴⁵ Esitelmissä käsiteltiin niin käytännön asioita, laajempia asiakysymyksiä kuin tieteellisiä pohdintoja. Esimerkiksi vuoden 1932 ensimmäisellä viikolla ohjelmassa olivat esitelmät jalkineiden hoidosta eläinsatiireihin (ks. Taulukko 1).

Maanantai	<ul style="list-style-type: none"> ● Jalkineiden hoidosta ● Kuorolausunta uutena taidemuotona
Tiistai	<ul style="list-style-type: none"> ● Valamon luonto ja vaiheet ● Mitä kansantaloutemme kehitys vaatii? ● Några ord om vanförevården
Keskiviikko	<ul style="list-style-type: none"> ● Kansanherätysliikkeistämme ja kirkkomme merkkihenkilöitä: Tri Auk. Oravala
Torstai	<ul style="list-style-type: none"> ● Piirteitä maatalouspolitiikasta kuluneena vuotena ● Huru en teaterföreställning uppstår ● Post- och telegrafverkets verksamhet för bekämpande av radiostöringar
Perjantai	<ul style="list-style-type: none"> ● Maatalouskiinteistöistä saatujen tulojen verottaminen ● Moderna åskådningar på djurfodringens område
Lauantai	<ul style="list-style-type: none"> ● Pienviljelijäin asema ja tarpeet vallitsevana lamakautena
Sunnuntai	<ul style="list-style-type: none"> ● Opintokerhotyön edelläkävijöitä ● Suomen maatalouden merkkimiehiä: Kaarle Kristian Böcker (1786—1841) ● Suomalaisen huumorin ja komiikan alalta; Eläinsatiireita

Taulukko 1

[Kuvateksti] Esitelmien aiheet vuoden 1932 ensimmäisellä viikolla (4.–10.1.1932). Ohjelmatietojen lähde: *HS* 4.1.1932, 6.1.1932, 8.1.1932, 9.1.1932.

⁴⁵ Ks. myös Gronow 2010, 86–88.

Paperista luetut esitelmät olivat ilmaisultaan jäykkiä, ja 1930-luvulta lähtien esitelmiä pyrittiinkin muokkaamaan paremmin radioon sopiviksi. Uutena esitelmäpäällikkönä 1933 aloittanut tutkijataustainen Ilmari Heikinheimo koetti saada esitystapaa keveämmäksi ja vaihtelevammaksi järjestämällä entistä runsaammin keskusteluja, haastatteluja ja radiovierailuja sekä varaamalla tilaa ajankohtaisille aiheille. Uudistuksia varten tarvittiin vapaammat kädet esitelmien suunnitteluun, joten 1934 Yleisradio sanoi irti sopimukset järjestöjen kanssa ja alkoi itse määrittellä ajankohtaisempaa ja ”virkistävämpää” esitelmäohjelmistoa. Esitelmien osuus suomenkielisessä puheohjelmistossa laski 1930-luvun puolessavälissä ohjelmatyyppien monipuolistuessa.⁴⁶

Esitelmäosastolla oli kiinteät kansainväliset yhteydet. Sen päälliköt osallistuivat pohjoismaisiin esitelmäjaoston kokouksiin, joissa sovittiin yhteistyöstä 1930-luvun alusta lähtien.

Esitelmäosastolla työskennelleen Karli Salovaaran mukaan osastolla oli vakituiset kontaktit ja kirjeenvaihtajat ulkomailla. Tekemiinsä ohjelmiin hän sai kirjailijoiden, taiteilijoiden ja muiden kuuluisuuksien haastatteluja Norjasta, Tanskasta ja Ruotsista.⁴⁷

1940-luvulla esitelmät olivat edelleen puheohjelmiston suosituin ohjelmatyyppi. Yleisimpiä esitelmien aiheita olivat kirjallisuus ja taide, maa- ja metsätalous sekä ulkomaankatsaukset.⁴⁸ Sota-aikana tavallisten esitelmien pitäminen oli hyvin rajattua, mutta joka sunnuntaiamu varattiin tavanmukaisen maatalousesitelmän lisäksi 20 minuuttia maanviljelysopin opetukselle ja joka perjantai päivällä 20 minuuttia karjanhoidon opetukselle. Viljelyopetuksen antaminen katsottiin Yleisradiossa pula-aikana tärkeäksi.⁴⁹ Sotien jälkeen metsätalousesitelmien määrä väheni ja taide- ja kirjallisuusaiheiden määrä kasvoi.⁵⁰

Esitelmien muuttuva asema konkretisoitui organisaatiomuutoksissa. Hella Wuolijoen pääjohtajakauden jälkeen 1949 puheohjelmien tuotanto jaettiin kahdelle osastolle: yleissivistäviä ja yhteiskunnallisia ohjelmia tekevälle esitelmäosastolle ja ajankohtaisohjelmia ja urheilua tekevälle selostusosastolle. 1950-luvulla esitelmien määrä väheni ja selostusten osuus kasvoi huomattavasti. Leo Meller toimittajataustaisena selostusosaston päällikkönä vaikutti ajankohtaisten ohjelmien

---

⁴⁶ On 29/1936; On 32/1935, liite 1.

⁴⁷ Salovaara, haastattelu 15.2.1983.

⁴⁸ Gronow 2010, 156.

⁴⁹ Vk 1941, 21–25.

⁵⁰ Ohjelmiston aiheiden muutoksista ks. Tk 1930–1950.

merkityksen kasvuun. Ajankohtaisohjelmien lisääminen heijasti laajemminkin Yleisradion ohjelmajohdon politiikkaa.⁵¹ 1968 esitelmät ja selostukset katosivat organisaatiokartalta ja puheohjelmat jaettiin kulttuuriohjelmiin ja yhteiskunnallisiin ohjelmiin.⁵² Esitelmät eivät kuitenkaan ohjelmina kadonneet, vaan niitä lähetettiin molemmilla osastoilla, yhteiskunnallisissa ohjelmissa lähetettiin esimerkiksi ennen kunnallisvaaleja esitelmäsarja kunnallishallintoon liittyen.⁵³

Yhteiskunnallisuus näkyi esitelmien aiheissa. Yleisradion julkaisusarjassa esitelmiä julkaistiin painettuina 1960-luvun lopussa. Eino S. Revon mukaan radiolla ja televisiolla oli laajalevikkisimpinä tiedonvälittäjinä suuri vastuu yhteiskuntansa yksilöiden kasvavan tiedontarpeen tyydyttämisestä ja kiihdyttämisestä. Yleisradiotoiminnan tehtävänä oli antaa yleisölleen kuva yhteiskunnasta, jossa se toimi.⁵⁴ Yksilön asemaa yhteiskunnassa mietittiin esitelmissä, esimerkiksi kevättalvella 1967 sunnuntaiaamun rinnakkaisohjelmassa oli puheenvuoroja aiheesta ”kuka on vapaa”. Loppuvuoden aikana oli tarkastelun kohteena ”ihminen ja kuolema”, ja aihetta lähestyivät eri tieteenalojen näkökulmista esitelmillään aikuiskasvatuksen professori Urpo Harva, fysiikan professori Väinö Hovi, sairaanhoitaja, päätoimittaja Marjatta Katajamäki, lääketieteen ja kirurgian tohtori J. E. Railo ja kirjailija Juha Mannerkorpi.⁵⁵ 1970-luvulle tultaessa esitelmät muodostivat enää muutaman prosentin radion yleisohjelmasta samoin kuin ruotsinkielisistä ula-lähetyksistä.⁵⁶ Ohjelmistossa entistä enemmän tilaa saivat monimuotoiset asiaohjelmat, päivän ajankohtaiset, uutiset ja tiedotukset.⁵⁷ Esitelmät korvautuivat ajankohtaisemmalla sisällöllä ja vapaammalla muodolla.

Esitelmät siirtyivät ohjelmamuotona radiosta myös televisioon, jossa lähetettiin kuvitettuja esitelmiä. 1968 lähetettiin rinnakkain radiossa ja televisiossa esitelmäsarjaa *Ihmisen tieto ja vastuu*. Ohjelmat lähetettiin samoina päivinä molemmissa välineissä, esimerkiksi 18.4.1968 televisiossa nähtiin Marja Sorsan käsikirjoittama kuvitettu esitelmä *Ihmisen vastuu* ihmisen vaikutuksesta luontoon ja radiossa kuultiin Pekka Nuortevan esitelmä *Luonnon vastaus ihmisen väkivaltaan*, jossa

---

⁵¹ Gronow 2010.

⁵² Gronow 2010, 191, 196, 234.

⁵³ Vk 1968, 66.

⁵⁴ Repo 1966, 5–6.

⁵⁵ Tk 1967, 29; Ihminen ja kuolema, Yleisradion julkaisusarja 2/1968.

⁵⁶ Radion lähetystilasto ohjelmatyypeittäin 1.6.1970–31.5.1971, Yleisohjelman ensilähetykset, esitelmien osuus kaikista ohjelmaryhmistä, Vk 1970, 238–240.

⁵⁷ Ks. esim. Vk 1970, 238–240.

käsiteltiin samaa teemaa.⁵⁸ Television tulo ei merkinnyt esitelmämuodon vähenemistä, vaan tiedonvälittämisessä kokeiltiin radion ja television yhteistyötä.

Matkareportaasien käsikirjoitus paikan päällä

[SITAATTI ALKAA] (Liikennemelu kasvaa) Liikennepoliisilla on täysi työ ohjata tätä rötäkkää. Taksa-autoja, kuorma-autoja, ostoksille ajelevien ylimystöön kuuluvien ladyjen loistoautoja kuljettajineen, palvelijoineen ja lakeijoineen komeissa vaunuissaan – suuren suuret kaksikerroksiset autobussit etsivät tietä itselleen, ne ovat kuin mitäkin elefanteja tai mammutteja – jaa niitä on kuin kokonainen mammuttilauma ja kaikessa tässä jättiläisliikenteessä nokkelat juoksupojat polkupyörineen pujahtavat kuin silakat valasparvitungoksessa. No odotanpa tässä kunnes poliisi antaa meille merkin päästä kadun yli (katumelu kohoaa mahdollisimman kovaksi ja häipyä nopeasti kun gongongia lyödään 2 kertaa.)⁵⁹ [SITAATTI LOPPUU]

[KUVA: reportaasin korjattu käsikirjoitus, koko sivu]

Tässä selostus- ja ajanvieteosaston päällikkö Alexis af Enehjelmin selostuksen käsikirjoituksessa näkyy kuulijan puhuttelu ikään kuin selostajan ääni suoraan välittyisi parastaikaa suurkaupungin kaduilta. Käytetyt äänitehosteet, kuten katumelu, on merkitty käsikirjoitukseen. Käsikirjoitus on kirjoitettu koneella, ja sitä on monin paikoin käsin korjailtu. 1936 lähetetyssä ohjelmassa Lontoon katujen melu välittyi tallennettuna kuulijoille radion kautta ja tuttu radioääni selosti suurkaupungin nähtävyyksiä ja vaikutteita laatimansa käsikirjoituksen mukaan. Yleisradion arkiston käsikirjoituksista löytyneessä haastattelussa af Enehjelm kuvaili Lontoon-reportaasin tekoa. Kuulijoille päivä Lontoossa oli välitetty tunnissa, vaikka sen äänilevyille kokoamiseen oli mennyt paljon aikaa siirryttäessä pitkiä matkoja paikasta toiseen. Af Enehjelmin mukaan reportaaseja pystyttiin äänentallentamistekniikan kehityttyä tekemään filmimäiseen vapaaseen muotoon. Selostus voitiin tehdä monissa toisistaan etäällä olevissa paikoissa ja kerätä sirpaleista yhtenäinen kokonaisuus. Af Enehjelm korosti kuulijoiden kykyä kuulla, että mikrofoni todellakin oli ympäristössä, jossa väitettiin sen olevan. Jos radion alkutaipaleella teknisten haasteiden vuoksi

---

⁵⁸ Ihmisen tieto ja vastuu. Yleisradion julkaisusarja 4–5/1968. Ks. myös Vk 1970, 250–251.

⁵⁹ Käynti suurkaupungissa, käsikirjoitus, mappi Selostusten ja haastattelujen käsikirjoituksia 1930-luku, Yle arkisto.

olikin uskoteltu toimittajan harhaanjohtavasti olleen muualla kuin studiossa, se ei enää 1936 ollut mahdollista, vaan mikrofoni vaati kantajaltaan rehellisyyttä.⁶⁰

Reportaasit kehittyivät vastinparina kirjallisen ilmaisun ja studion kahleille. Selostuksissa käytettiin hyväksi reaaliaikaisuutta, ja lähtökohtana olikin urheiluselostus, jota ei voinut käsikirjoittaa etukäteen. Vastaavasti tapahtumien ja julkisten tilaisuuksien selostukset välittivät selostajan kuvausta paikan päältä.⁶¹ Reportaasit tulivat ohjelmistossa merkittävämmiksi yleisön pitäessä ohjelmatyypistä.⁶² Ohjelmaneuvosto pohti, että reportaasit pystyivät ”tarjoamaan sinänsä kuivan esitelmäaiheen helposti sulavassa ja vivahdusrikkaassa muodossa”.⁶³ Tutkija Pekka Gronowin mukaan 1930-luvun radioajatteluun kuului tekstin lukeminen radiossa, kuten esitelmien lukeminen. Sen sijaan selostukset eivät pohjautuneet käsikirjoitukseen, vaan Gronowin sanoin ohjelman selostuksen tekijä ”kirjoitti äänellään”.⁶⁴ Radioreportaasi oli af Enehjelmin mukaan ainoa muoto, jossa elävä, puhuttu sana pääsi kaikessa luonnollisuudessaan julkisuuteen välittäen kuulijoille suoraan jotakin parastaikaa nähtävää ja kuultavaa tapahtumaa. Hän visioi 1930-luvulla, että reportaasi voisi merkitä elävän, puhutun sanan renessanssia, jos olisi rohkeutta asettaa päämäärä tarpeeksi korkealle. Af Enehjelm tunnisti radioselostuksen kielellisessä suhteessa uudeksi ilmaisutavaksi, jolla oli kirjoitettuun ilmaisuun, kuten sanomalehtiin ja esitelmiin, verrattuna uusia mahdollisuuksia.⁶⁵

Jako vapaan selostuksen ja käsikirjoitetun sivistävän esitelmän välillä ei kuitenkaan ollut selkeä. Tämä näkyi matkareportaasien tekemisessä. Suorien selostusten ohella tehtiin nauhoitettuja selostuksia, joissa ajankohtaisuus ei ollut ydin, vaan mikrofonin välityksellä kuulija kuljetettiin toiseen paikkaan, jota kuvailtiin huolellisen valmistautumisen ja käsikirjoitetun puheen avulla. Tässä tarkastellaan varhaisten matkareportaasien kautta, kuinka selostus kehittyi kirjallisen ja puhutun ilmaisun yhdistelmänä.

Af Enehjelmin vertauksia sisältäneessä Lontoon matkakuvauksessa kuulijan oli mahdollista kuvitella suurkaupungissa näkyviä asioita ja ihmeitä, vaikka ei olisi koskaan vierailut kaupungissa. Kuvauksessa painottuivat juuri ulkomaan erikoisuudet ja erilaiset tavat, ulkomaisen suurkaupungin

---

⁶⁰ Haastattelukäsikirjoitus, mappi Selostusten ja haastattelujen käsikirjoituksia 1930-luku, Yle arkisto.

⁶¹ Gronow 2010, 106–114.

⁶² On 29/1936.

⁶³ On 9/1937, liite 2.

⁶⁴ Gronow 2010, 192–193.

⁶⁵ Haastattelukäsikirjoitus, mappi Selostusten ja haastattelujen käsikirjoituksia 1930-luku, Yle arkisto.

eksoottisuus. Kulttuurihistorioitsija Ritva Hapulin mukaan matkustaminen ja matkakirjallisuus korostavat visuaalisuutta ja katsomista. Matkakuvauksissa on tallennettu aistimellisiä huomioita, vieraita ja outoja ympäristöjä on tarkasteltu fyysisesti kaikin aistein.⁶⁶ Matkareportaasit voi nähdä matkakirjallisuuden siirtymänä radioon, jossa kuvaukset käsikirjoitettiin ja tehostettiin äänillä.⁶⁷

1920- ja 1930-luvulla matkaamista helpottanut kulkuvälineiden kehitys nosti matkakuumeita, mutta harvalla vielä oli mahdollisuuksia matkustaa ulkomaille. Laajemman yleisön ikkunana maailmaan olivatkin matkakuvaukset. Myös Yleisradio tarttui tähän yleisön kiinnostukseen, ja vuoden 1934 alussa ohjelmaneuvosto nosti tavoitteeksi lisätä suosittuja matkakuvauksia.⁶⁸ Ritva Hapulin mukaan lehdissä ja kirjoina julkaistut kuvaukset avasivat lukijoille ovia melko tuntemattomiin maihin ja ilmiöihin. Esimerkiksi Elsa Enäjärven *Vanha iloinen Englanti* ja Aino Kallaksen *Langatonta sähköä: pieniä kirjeitä Lontoosta* ilmestyivät 1928, Olavi Paavolaisen *Nykyäikää etsimässä* - esseekokoelma ja Mika Waltarin *Yksinäisen miehen juna* 1929.⁶⁹

Yleisradiolla oli yhteyksiä moderneista kansainvälisistä kulttuurivirtauksista innostuneiden runoilijoiden ja kirjailijoiden Tulenkantajiin, jotka osaltaan suuntasivat Yleisradiota kohti eurooppalaista maailmankatsomusta. Kulttuuriliberaaleina tunnetut Tulenkantajat muodostivat kultaisina vuosinaan 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa itsenäisen maan ensimmäisen nuoren kirjailijapolven, joka omaksui osittaisen oppositioaseman kansallista yhtenäisyyttä korostaneeseen valtakulttuuriin nähden. Olavi Paavolainen tunnettiin Tulenkantajat-ryhmän keulahahmona, josta tuli myöhemmin 1947 Yleisradion teatteriosaston päällikkö. Tulenkantajiin sekä Yleisradioon kytkeytyivät myös Waltari, joka toimi Yleisradion kirjallisena toimittajana 1937–1938, sekä Erkki Vala, joka toimi Yleisradion viikoittaisen ohjelmalehden *Radiomailman* päätoimittajana 1931–1932 ennen ryhtymistään *Tulenkantajat*-lehden päätoimittajaksi 1932. Lisäksi Vala työskenteli Yleisradion esitelmä- ja selostusosaston päällikkönä 1945–1949.⁷⁰

Heti kun teknologia mahdollisti, ohjelmaa lähdettiin tekemään studion ulkopuolelle. Selostusten tekeminen paikan päällä edellytti etukäteen järjestettyä yhteyttä puhelinverkon välityksellä, sillä ohjelmaa pystyttiin lähettämään muilta paikkakunnilta puhelinlinjoja pitkin. Vuonna 1931 kuuluttaja Markus Rautio teki ensimmäisen ulkomaanreportaasin Tallinnasta. Kun Rautio ajeli

---

⁶⁶ Hapuli 2003, 34–35. Matkustamisesta ja katseesta ks. myös Schievelbusch 1996 (1977).

⁶⁷ Matkakirjallisuuden pitkästä historiasta, ks. Varpio 1997.

⁶⁸ On 1/1934.

⁶⁹ Hapuli 2003, 13, 33.

⁷⁰ Laamanen 2019, 43–48; Saarenheimo 2001; Envall 1997; Riikonen 2002.

taksilla paikasta toiseen tiukan etukäteen laaditun aikataulun mukaan, Tallinnan eri kohteisiin tilatut muusikot soittivat välimusiikkia suorassa lähetyksessä.⁷¹ Vuoden 1934 jälkeen ohjelmaa pystyttiin tallentamaan pikalevyille neljän minuutin verran, mikä mahdollisti reportaasien ottamisen äänilevyille, jolloin ne voitiin lähettää myöhemmin. Ensimmäinen ääniauto 1937 paransi ulkolähetysten tekoa, kun auton 300 metrin pituiset kaapelit päästivät toimittajan liikkumaan laajalla säteellä auton pysäköintipaikan ympärillä.⁷²

Ääniautolla lähdettiin kohti Petsamo 1938 näyttämään Jäämeren tietä Englannin BBC:n ja Saksan Reichs-Rundfunk-Gesellschaftin reporttereille. Ruotsin- ja suomenkielisten esitelmäsastojen päälliköt Lars Nyberg ja Jussi Koskiluoma olivat reportaasimatalla pari viikkoa, mikä Nybergin mukaan oli suurin reportaasiedesottamus siihen asti. Tarkkoja suunnitelmia ei ollut tehty etukäteen, vaan ääniautolla ajeltiin turistitietä ja aina kun jotain nähtiin, pysähdyttiin ja tehtiin ohjelmaa ja muistiinpanoja käsikirjoitusta varten. Matkaan sisältyi koskenlasku, jota koskeva selostus lähetettiin pienellä lyhytaaltolähettimellä koskiveneestä rannalla seisovaan ääniautoon, jossa se tallennettiin suorakaiverrusmenetelmällä pikalevyille. Myös Jäämerellä tehtiin äänityksiä kalastusveneestä lyhytaaltolähettimellä. Nybergiin tekivät vaikutuksen Jäämeren yksinäisyys ja villi, omalaatuinen luonto sekä Petsamon luostarin iso risti korkealla kalliolla, kirkko ja laulamassa olleet munkit. Matkan jälkeen äänityksistä koostettiin ohjelmia lähetettäväksi.⁷³

Reportaasit olivat Yleisradiolle huomattavia panostuksia taloudellisesti, sillä matkakulujen lisäksi piti palkata sijaisia usean viikon ajaksi, matkustaminen oli hidasta. Af Enehjelmin kiertomatka Euroopassa 1938 alkoi laivalla Helsingistä Saksaan, todennäköisesti Stettiniin, josta pääsi junalla Berliiniin, Prahaan, Wieniin, Budapestiin ja Varsovaan, josta hän lensi takaisin Helsinkiin. Huomattava osa ulkomaan reportaasimatkoista tehtiin yhteistyössä muiden pohjoismaisten ja Viron yleisradioyhtiöiden kanssa. Ulkomaisilta yhtiöiltä lainattiin tekniikkaa, esimerkiksi ääniautoa äänen tallentamista varten.⁷⁴

Sota-aikaan ulkomaankatsaukset jäivät sivuun. Ne alkoivat lisääntyä uudestaan 1950-luvulla. Syksyllä 1950 Yleisradion ääniauto matkasi Länsi-Saksaan, Sveitsiin ja Tšekkoslovakiaan. Suomenkielisenä selostajana mukana oli Leo Meller, joka kokosi laajan selostussarjan *Radioautolla*

---

⁷¹ Ks. kuvaus esim. Linnainen 2022.

⁷² Oinonen 2009, 17–18.

⁷³ Nyberg, haastattelu 12.9.1985; Tk 1938, 12, 43.

⁷⁴ Haastattelun käsikirjoitus ([19]37–38), mappi Selostusten ja haastattelujen käsikirjoituksia 1930-luku, Yle arkisto.

*Keski-Eurooppaa kiertämässä.*⁷⁵ Matkat suuntautuivat yhä kauemmas. Matkakuvauksia tehtiin vuoden 1953 aikana Paraguaysta, Etelä-Amerikasta, Yhdysvalloista ja Neuvostoliitosta.⁷⁶ Myös seuraavana vuonna selostusmatkoja tehtiin runsaasti: neljälle ääniautolle kilometrejä kertyi yhteensä 70 255. Lentoteitsekin matkattiin, muun muassa Vilhelm Zilliacus matkusti Marokkoon ja osallistui SAS:in Kööpenhamina – Los Angeles -lentoyhteyden avauslentoon Yleisradion edustajana 1954.⁷⁷ Martti Silvennoinen matkasi 1959 kuukauden Afrikassa ja toi mukanaan yli 13 tuntia Nagra-kelanauhurilla nauhoitettua materiaalia. Niistä hän koosti muun muassa 20-minuuttisen, lääkäri Albert Schweitzerin haastattelun, jossa hän kehitti uutta dokumentaarista ilmaisutapaa. Silvennoisen omaperäinen tyyli perustui sanallisten tilannekuvien, äänensävyyn ja samanaikaisten tehosteiden, myös musiikin, yhteisvaikutuksesta syntyvien mielikuvien ja tunnelmien hyväksikäyttöön.⁷⁸

Selostusosaston lisäksi matkakuvauksia tehtiin myös esitelmäosastolla, jonka apulaispäällikkönä toiminut Eero Saarenheimo teki matkareportaaseja selostusosaston tapaan. Hän toteutti useita kuunnelmamaisia reportaaseja Afrikasta, Kaakkois-Aasiasta ja Algerian sisällissodasta 1940-luvun lopulta 1960-luvulle. Klassisen sivistyksen suosijalta ja entiseltä historianopettajalta syntyi useita reportaaseja myös antiikin maailmasta ja Välimeren kulttuuripiiristä.⁷⁹ Rooman suihkulähteistä kertovassa *Italian ihanuuksia* -ohjelmassa (1956) Saarenheimo selosti suihkulähteiden historiaa, mutta kuvasi myös runollisesti, miltä paikoissa kuulosti. Suihkulähteen ääni oli hänen mukaansa nimenomaan antiikin Rooman ääni, jota vielä nykyhetkessä oli mahdollista kuulla. Studiossa tehdyn käsikirjoitetun selostuksen lisäksi ohjelmassa kuultiin suihkulähteiden ääniä ja paikan päältä tehtyjä haastatteluja nauhalta.⁸⁰

1950-luvun kuluessa nauhojen editointi yleistyi ja siitä tuli oleellinen työtapana.⁸¹ Myös kannettavat reportterinauhurit yleistyivät. Saarenheimon *Etelän ääniä* -ohjelmassa (1955) äänet olivat jälleen aiheena Napolin kaupungissa liikuttaessa. Paikan päällä tehdyt nauhoitukset antoivat vahvan vaikutelman ulkomailla mukana olosta.⁸² Ohjelma noudatteli samaa ilmaisutapaa kuin jo af Enehjelmin Lontoon kuvaus, mutta käänsi huomiota entistä enemmän äänellisyyteen.

---

⁷⁵ Tk 1950, 21.

⁷⁶ Tk 1953, 30.

⁷⁷ Tk 1954, 35–36, 64.

⁷⁸ Koskinen 2000, 27–28; Kallenaudio 2006.

⁷⁹ Matilainen 2018; Salonen 2006.

⁸⁰ *Italian ihanuuksia*, 1956.

⁸¹ Gronow 2010, 41–42.

⁸² Gronow 2010, 213–216.

Lausunnasta runo-ohjelmiin

Runous koki radiossa siirtymiä suullisen ja kirjallisen taiteen rajalla. Radion myötä lausunnan harrastus oli 1940-luvulla suosittumpaa kuin koskaan, teatteriosaston päällikkö Matti Kurjensaaren mukaan yleisradiotoiminta merkitsi ihmisäänen ja puhekuulttuurin voittokulkua.⁸³ Suulliseen kulttuuriin kuulunut lausuntataide muuttui ilmaisultaan, ja radio osaltaan muutti siellä esitettyä lyriikkaa. 1940- ja 1950-luvulla nousivat esiin nuoret lyyrikot, jotka tuottivat uudenlaista modernia runoutta. Runon modernismi oli teatteriosaston päällikön Pekka Lounelan mukaan kirjava ilmiökenttä, jossa suurin yhteinen tekijä oli halu löytää perinteisestä ja totutusta poikkeavaa sanankäyttöä.⁸⁴ Modernismi hylkäsi loppusoinnut ja laululliset rytmit. Perinteistä lausuntaa ajateltiin suuriieleisenä ja pateettisena ilmaisutapana, kun modernin, pelkistetyemmän lyriikan lausunnalta odotettiin toteavampaa otetta. Sentimentaalinen äänen väristely, pateettinen julistaminen ja tehostetut korostukset alkoivat kuulostaa teennäiseltä ja paisutellulta, etenkin radiossa.⁸⁵

Yleisradion pääjohtajaksi huhtikuussa 1945 tullut Hella Wuolijoki oli uuden tyylin kannattaja. Hän ei arvostanut perinteistä lausuntaa, jota Yleisradiossakin oli kuultu runsaasti: 1930-luvulla kuultiin vuosittain yli 200 lausuntaesitystä suomeksi ja ruotsiksi. Lausuntataiteilija Eero Salolan mukaan Wuolijoki kutsui hänet ja muutamia kymmeniä Yleisradiossa pitkään esiintyneitä lausujia palaveriin kanssaan. Lausujat saivat sellaisen ryöpytyksen, että useiden vanhempien lausujien suhde radioon katkesi vuosikymmeniksi.⁸⁶ Wuolijoen johdolla ohjelmaneuvosto linjasi, että se halusi löytää radionomaisen mikrofonityylin, joka omana erikoislajinaan erottuisi lavalla esitetystä lausunnasta.⁸⁷

Runous oli omaksuttu radion ohjelmistoon lausuntana, eli suulliseen esittämiseen keskittyvänä esittävän taiteen muotona, joka oli 1900-luvun alussa erityisesti suomalaisuusaatteen ja kansansivistyksen palveluksessa. Lausunta kuului esiintymislavoille, lausuntanumerot olivat osa erilaisten juhlatilaisuuksien ohjelmaa ja kuuluivat iltamaperinteeseen. Lausuntaesityksiä tehostivat musiikki, valaistus ja puvustus.⁸⁸ Itsekin Kansallisteatterissa työskennellyt kuuluttaja ja

---

⁸³ Kurjensaari 1947, 86–87.

⁸⁴ Lounela 1976, 112.

⁸⁵ Polkunen 1975 (1998), 458, 475; Peltomäki 1961, 8–11.

⁸⁶ *Ihmisiäni ja langaton. Muistelmia radiosta*, 26.2.1969; Routasuo, haastattelu 10.7.1984; *Runo ja Radio*, 31.12.1969.

⁸⁷ On 3.3.1947, liite 13.

⁸⁸ Mehto 2008, 8–9.

ohjelmajärjestäjänä toiminut Markus Rautio tunsu lausujia ja soitteli heitä esiintymään studioon vastaperustettuun Yleisradioon. Useita lausuntatilaisuuksia myös radioitiin, kuten Helsingin yliopiston Kalevalan 100-vuotisjuhla 28.2.1935.⁸⁹

1920-luvulta 1940-luvulle radiossa esiintyi suuri joukko tunnettuja lausuntataiteilijoita. Eero Salolan mukaan oli suurta esittää yhdessä Olga Poppiuksen, Piippa Heliön ja Unto Salmisen kanssa Eino Leinon *Tuonelan joutsen* syyskuussa 1935. Juhlavassa esityksessä oli myös Sibeliuksen musiikkia.⁹⁰ Näyttelijä ja lausuntataiteilija Elli Tompuri oli 1900-luvun alkupuolella Suomen tunnetuimpia näyttämötaiteilijoita, joka oli esittänyt *Kalevalaa*, *Kanteletarta* ja Eino Leinon, Edith Södergranin, Arvid Järnefeltin, Aleksis Kiven, J. L. Runebergin sekä Uuno Kailaan tekstejä, myös englanniksi kiertueillaan Yhdysvalloissa. Marraskuussa 1930 Yleisradiossa suorana lähetetty lausuntatilaisuus oli ainutkertainen kuten näyttämöllä, yleisö vain oli suurempi. Tottuneellekin lavaesiintyjälle radiossa esiintyminen oli hermostuttavaa. Yleisradion yliteknikko Vilho Sännälä laittoi Tompurille yliopiston juhlasalin esityksessä etukäteen tupakkalaatikon ja tulitikun valmiiksi ja Tompurin apulainen piti rauhoittavasti taiteilijan ranteesta kiinni. *Helsingin Sanomien* kriitikon mukaan ”lausujatar” osasi antaa runoilijan itsensä puhua – hän hallitsi intiimin lausuntailan äänellistä asteikkoa. Hänen musikaalisen äänensä ja tunteikkaan lausuntansa sai kuulla myös radion kymmentuhatpäinen yleisö puhelinlankojen välittämänä.⁹¹

Sodan aikaan lausunnalla oli tärkeä tehtävä tunteiden tulkkina. Eero Salolan mukaan sodanjälkeinen yleisö kaipasi lausuntaa ja radiossa runoilijat antoivat äänen vaikeille tunnoille.⁹² *Runoilijan ääni* -sarja alkoi 14.12.1944, ja lähetyksiä oli vuoden 1945 aikana noin kahden viikon välein. Ohjelmissa runoilijat lukivat itse runojaan, ja sarjassa kuultiin runoilijoita vanhimman polven Larin Kyöstistä Tulenkantajiin, kuten Elina Vaaraan ja Lauri Viljaseen.⁹³ Yleisradio yritti tasapainoilla eri poliittisten puolten välissä: ääneen pääsi sodan jälkeen Saksan voimakkaan kannatuksen vuoksi kritiikin kohteeksi joutunut V. A. Koskenniemi, joka lausui runojaan, kuten *Summa*, *Suomussalmi*, *Kuhmo*, *Salla*.⁹⁴ Toisaalta vasemmistolainen Elsi Sinervo esitti runoja kokoelmastaan *Pilvet* (1944), jonka hän oli kirjoittanut ollessaan vankilassa valtiopetoksesta ja jossa hän kuvasi vankilaa ja

⁸⁹ ”Suomalaisen kulttuurin juhla”. *HS* 1.3.1935,

⁹⁰ *Ihmisiäni ja langaton. Muistelmia radiosta*, 26.2.1969; *Runo ja Radio*, 31.12.1969.

⁹¹ L. V., ”Elli Tompurin lausuntailta”. *HS* 9.11.1930; Sännälä, haastattelu 19.6.1983. Tompurista ja hänen esiintymisestään ks. Mäkinen 2007; Raoul af Hällström, ”Elli Tompuri – uusi Kirsti Fleming”. *SK* 7/1927, 248–249; Serp, ”Elli Tompurin Leino-illassa”. *US* 13.10.1929; M – o, ”Eino Leino – Elli Tompuri”. *YL* 17/1929, 319.

⁹² *Runo ja Radio*, 31.12.1969.

⁹³ ”Runoilijoittemme ääni radiossa”. *Karjalainen* 14.12.1944; *Runoilijoittemme ääni*, 13.3.1945; *Runoilijoittemme ääni*, 27.2.1945.

⁹⁴ *Runoilijoittemme ääni*, 10.1.1945; Alhoniemi 2005.

poliittisen vangin tuntoja.⁹⁵ Sota kuului myös Yrjö Jylhän talvisota-aiheisen *Kiirastuli-*runokokoelman runoissa.⁹⁶

[AVAINTEOSTEKSTI: Lausuntaesitykset sotien ratkaisuhetkissä] [KUVA Ella Eronen]

Lausunta ja runous elivät vahvaa kauttaan Yleisradiossa 1940- ja 1950-luvulla. Samaan aikaan uusi moderni runous vakiinnutti paikkansa ja perinteinen lausunta oli kriisissä. Runoutta ei välitetty enää vain näyttämöllä, vaan radio ja levysoitin olivat ottaneet välitystehtävän omakseen, lyyrikoiden sukupolvi vaihtui, ja nuoria lausujia oli vähän – koko lyriikka oli murroksessa.⁹⁷ Wuolijoen ryöpytyksen jälkeen lausuntatyöli muuttui myös Yleisradiossa, ja äänessä olivat usein runoilijat itse. Yksittäisten lausuntaesitysten ohella alettiin tehdä runo-ohjelmia. Alpo Routasuo tuli Yleisradioon teatteriosaston apulaispäälliköksi vuoden 1948 alussa ja oli ensimmäinen erityistoimittaja, jolle kuuluivat kaikkien kirjallisuusohjelmien toimittaminen ja runo-ohjelmat. Siihen asti ne olivat kuuluneet sekä esitelmäosaston että teatteriosaston päällikölle.⁹⁸ Routasuo ymmärsi lausunnan suomalaisten kansallisharrastuksena, jota harrastettiin kaikissa piireissä ja jota siksi piti kuulua radiossakin. Lausuntaa lähetettiin vähintään kerran viikossa 1940-luvun lopulta 1950-luvun loppupuolelle erilaisissa runo-ohjelmissa. Tavallisin runo-ohjelma oli 15–20 minuutin runosikermä, suosittuja runo- ja musiikkiohjelmia oli pari kertaa kuussa. Lausunta liitettiin edelleen juhlapäivien ohjelmistoon. Routasuo ideoi Eino Leinon runon esittämisen osaksi uudenvuoden yön juhlintaa: näyttelijä Ture Junttu lausui osia Eino Leinon *Hymyilevästä Apollosta* usean vuosikymmenen ajan.⁹⁹

Kuten muukin ohjelmisto, runo-ohjelmat sarjoittuivat 1950-luvulla. Ohjelmistossa oli sekä suomen- että ruotsinkielisiä runoaiheisia sarjoja, joissa sommiteltiin säkeitä ja säveliä tietyn teeman ympärille. Teemoiksi valittiin muun muassa *Kuuluisia balladeja* (1949), joita Yrjö Jyrinkoski esitti säännöttömin väliajoin, *Suomalaisen lyriikan helmiä* (1949), maisema runouden kuvastossa (1956) ja kukkien innoittamaa runoutta *Lyyrillinen kukkakimppu* -sarjassa (1957). *Kuukauden runo* -sarjassa (1951–1952) teemat kytkeytyivät vuodenkiertoon. *Runon lähteillä* -sarjan (1951–1952) tarkoituksena oli opastaa kuuntelijoita lukemaan ja ymmärtämään runoutta entistä syvemmin.

⁹⁵ *Runoilijoittemme ääni*, 30.5.1945; Kalemaa 2000.

⁹⁶ Majamaa 2004; *Runoilijoittemme ääni*, 10.4.1945.

⁹⁷ Mehto 2008, 12.

⁹⁸ *Tämän runon haluaisin kuulla -ohjelma täyttää kaksikymmentä vuotta*, 10.10.1987; *Runo ja Radio*, 31.12.1969.

⁹⁹ *Runo ja Radio* 31.12.1969; uudenvuoden yön ohjelmatiedoissa Eino Leinon runo *ESS* 31.12.1948; *HS* 31.12.1950; vuodesta 1951 alkaen *Hymyilevä Apollo* Ture Juntun lausumana 31.12.1951; *HS* 31.12.1952; *HS* 31.12.1954; *HS* 31.12.1956; *HS* 31.12.1957.

Sarjan ohjelmissa runo esitettiin alussa ja lopussa ja välissä asiantuntijat tulkitsivat runoja, esimerkiksi Aaro Hellaakoski oli analysoimassa Aleksis Kiven runoa. Myös modernia lyriikkaa esiteltiin kuuntelijoille muun muassa ruotsinkielisessä *Aikamme lyriikkaa* -sarjassa (1956) ja *Runo ja todellisuus* -ohjelmissa (1955–1956). Kuuntelijoiden oli mahdollista osallistua runo-ohjelmiin, esimerkiksi *Mielirunoni*-sarjaan sai lähettää toiveita. *10 kauneinta suomalaista runoa* -kilpailuun (1956) tuli suuri määrä vastauksia, ja voittajaksi valittiin Aleksis Kiven *Sydämeni laulu* ylivoimaisella äänimäärällä.¹⁰⁰

Runon siirtymää pois näyttämötaiteen parista kuvasi Yleisradion organisaatiomuutos: runot ja lausunta siirtyivät pois teatteriosastolta 1960-luvulle tultaessa. 1960 perustettu puheohjelmien osasto yhdisti esitelmä- ja selostusosaston ja koko osaston päälliköksi tuli selostusosaston päällikkönä toiminut Leo Meller.¹⁰¹ Selostus eli kukoistuskauttaan radiossa. Alpo Routasuo hoiti edelleen kirjallisia ohjelmia yhdessä Kirsti Penttisen kanssa ja koki, että henkinen ilmapiiri oli toisenlainen kuin Olavi Paavolaisen johtamalla teatteriosastolla oli ollut.¹⁰² Modernin runouden murroksessa runo muuttui suullisesta esityksestä paperille, kirjoitetuksi lyriikaksi. Runoudessa typografiset keinot tulivat yleisiksi 1960-luvulla, ja joidenkin ymmärryksessä runo oli jopa lausumatta paras.¹⁰³

Kirjallisuusohjelmien toimittamisessa Routasuota 1964 seurannut Mirjam Polkunen aloitti 1960-luvun loppupuolella entistä aktiivisemmän yhteistyön kirjailijoiden kanssa ja radioon tilattiin etenkin lyriikkaa. Paavo Haavikolta tilattiin runosarja *Puut, kaikki heidän vihreytensä* (1965). *Huhtikuun runot* (1966) koostui kymmenestä lyyrikon radiolle kirjoittamasta runosta, ja sarjan ohjasi Kalle Holmberg.¹⁰⁴ Polkunen arvioi lyyrikoiden kanssa tehtyä yhteistyötä oivalliseksi ja huhtikuun ja lokakuun runojen esityskokonaisuutta hauskaksi ja tuoreeksi, mutta joutui toteamaan, ettei 1960-luvun lopun radion budjetti sallinut tällaisten ohjelmien tekemistä usein.¹⁰⁵

Tämän runon haluaisin kuulla oli vähenevien runo-ohjelmien lippulaiva vuodesta 1967. Ohjelman perustaja Mirjam Polkunen uskoi edelleen, että juuri radiolla oli keskeinen merkitys runouden levittämisessä suurelle yleisölle. Idea ohjelmaan tuli muiden Pohjoismaiden toiveruno-ohjelmista ja

---

¹⁰⁰ Vk 1948–1960; *Runo ja Radio* 31.12.1969; Ö-st, ”Radio”. *HS* 3.11.1951.

¹⁰¹ Gronow 2010, 160.

¹⁰² Routasuo, haastattelu 10.7.1984.

¹⁰³ *Runo ja Radio*, 31.12.1969; Mehto 2008, 9; Polkunen 1975 (1998), 496.

¹⁰⁴ Vk 1965, 27; Vk 1966, 25; Sala 2002.

¹⁰⁵ *Runo ja Radio*, 31.12.1969.

ruotsinkielisen Yleisradion Majlis Qvickströmiltä, mutta Polkunen kehitti ohjelmaideaa niin, että runoesitysten lisäksi hän myös kommentoi itse runoja. Polkusen mielestä yleisö ei kokenut runoa paperille kirjoitettuna, vaan toiveiden esittäjien muisteluissa runo eli kuultuna: kuulijat muistivat vielä tilaisuudet, joissa runoja lausuttiin. Ohjelman runko säilyi vuosien mittaan melko samana, ja toiveissa toistuivat Eino Leino, Uno Kailas, Kaarlo Sarkia, Aale Tynni ja Aaro Hellaakoski.¹⁰⁶

1970-luvulla suullisen ilmaisun kulttuuri kuitenkin alkoi jo väistyä, Polkusen mukaan lausuntaillat olivat jo lähes kuolleet pois. Runous joutui heikompaan asemaan myös vapautuvilla julkaisumarkkinoilla. Vuoden 1971 alussa kirjakauppojen hinnat avautuivat 1908 käyttöön otetun kirjojen määrähintajärjestelmän purkautuessa. Järjestelmässä kustantajat olivat määrittäneet kirjojen hintatason ja myyntipaikat, mutta nyt kirjoja alettiin myydä myös muualla kuin varsinaisissa kirjakaupoissa, eikä kustantaja enää määrännyt kirjojen kuluttajahintoja. Samaan aikaan kunnallinen kirjastolaitos laajentui ja kirjojen ostaminen väheni. Vähemmän myyty kirjallisuus, kuten runous, oli jäämässä heikompaan asemaan markkinoilla.¹⁰⁷

Tämän runon haluaisin kuulla -ohjelman toimittajat Satu Marttila (myöh. Koskimies) ja Juha Virkkunen pyrkivät valistamaan kuuntelijoita siitä, mitä uutta runoutta ilmestyi, ja toisaalta auttamaan löytämään uutta vanhoista runoista. Koskimies ja Virkkunen toimittivat ohjelmaa yhdessä yli 30 vuoden ajan. He summasivat toiveiden muutosta: ohjelman ensimmäisenä kymmenvuotiskautena toiverunoissa painottuivat perinteisemmät, ”ikivihreät”, uskonnolliset ja vuoden kierrosta kertovat runot. Toisella vuosikymmenellä toiveet olivat moninaistuneet: Suomi, suomalainen ihminen, kotiseutu ja kotipiiri, rakkaus, yksinäisyys, kaipaus, elämänsaari ja vuodenaajat, osallisuus yhteisyydessä ja sodassa ja rauhassa, runot eläimistä.¹⁰⁸

[KUVA *Tämän runon haluaisin kuulla*]

Lokakuussa 1987 *Tämän runon haluaisin kuulla* -ohjelman 20-vuotisjuhlalähetyksessä runoutta radiossa pohdittiin surullisessa tunnelmassa. Lausuntataiteilija, runon papittareksi kutsuttu Ella Eronen oli kuollut edellisenä päivänä 9.10.1987, ja lausujat Aino-Maija Tikkanen, Eeva-Kaarina Volanen, Jarmo Heikkinen ja Veikko Sinisalo pohtivat, kuka pystyy täyttämään hänen jättämänsä aukon. Lausujat arvioivat, kuinka runoilijat edelleen rakkaudella ajattelivat radiota intiiminä

¹⁰⁶ *Tämän runon haluaisin kuulla* -ohjelma täyttää kaksikymmentä vuotta, 10.10.1987.

¹⁰⁷ Tilastokeskus 2007; Vakkari 1984, 81.

¹⁰⁸ *Tämän runon haluaisin kuulla* -ohjelma täyttää kaksikymmentä vuotta, 10.10.1987.

välineenä, mutta radion kulttuuripolitiikassa runo oli ahtaalla ja lähetyksiä oli karsittu. Aika oli muuttanut runoutta ja taiteilijoita, mutta myös suhtautumista runouteen. Arkistosta kuultiin ensin Katri Valan runo *Kukkiva maa* Helinä Svensson-Timarin esittämänä, ja vertailuksi Eeva-Kaarina Volanen esitti saman runon suorassa lähetyksessä. Lausujat pohtivat, kuinka Svensson-Timarin esityksestä pelkän äänen kuuleminen oli vaikutukseltaan eri, koska varhaiset lausuntataiteilijat olivat väkevästi eläytyviä näyttämötaiteilijoita, joiden lausuntaesitykset olivat olleet moniaistisia kokonaisuuksia.¹⁰⁹

Kuulokuva elävöittävästä ilmaisuna

Kuulokuva oli draaman keinoja hyödyntävä ilmaisutapa, jossa pyrittiin elävöittämään kirjallista ilmaisutapaa äänellisesti. Vuoden 1960 vuosikertomuksessa kuvattiin kuulokuva-otsikon alla monenmoisia ohjelmia: Laajahkoja jännityssarjoja edustivat vuoden alussa esitetty kuusijaksoinen Mauri Sariolan kirjoittama Susikoski-tarina *Tapahdus Horsmalahdessa*. Kesällä esitettiin tv-näytelmästä radiolle sovitettu kolmejaksoinen *Kaappi*, jonka oli kirjoittanut Tauno Yliruusi. Kevättalvella oli ohjelmassa Aarne Haapakosken Outsiderin nimimerkillä kirjoittama Kalle-Kustaa Korkin ja Pekka Lipposen seikkailujen sarja *Calamarian kuningas*. Muita kuulokuvaohjelmia olivat muun muassa Jussi Koskiluoman laatima dokumentaarikuulokuva Suomen talvisodasta, Ilmo Launoksen pääsiäiseen sijoitettu *Ei ole kuolemaa* -ohjelma ja toukokuussa Armand Lohikosken sovituksena kuulokuvaoperetti *Toukokuun päiviä*. Kouluradiossa radioitiin moniosaisina kuulokuvaohjelmina J. F. Palmönin sovitukset Anni Swanin nuorisokirjasta *Ollin oppivuodet* ja Harriet Beecher Stowen romaanista *Tuomo-sedän tupa*. Historia-aiheisia kuulokuvaohjelmia olivat muun muassa kirjailija Lempi Jääskeläisen koostama sarja Turun tuomiokirkosta ja kirjailija Eila Pennasen sarja Pyhästä Birgitasta. Kirjallisuuden alalta tutustuttiin Kaarlo Sarkian runouteen ja ohjelmassa *Hämeen sana* F. E. Sillanpään, Väinö Linnan ja Lauri Viidan tuotantoon.¹¹⁰

Kuulokuvaa oli kehitetty 1930-luvulta lähtien erilaisiin ohjelmatyyppeihin. Joitain edellä kuulukuviksi listattuja ohjelmia voisi pitää myös kuunnelmina, sillä niitä tehtiin radioteatterissa, mutta toisaalta kyse oli myös kulttuuri- ja asiaohjelmista, joita tehtiin selostus- ja esitelmäosastolla sekä kouluradiossa. Rajanveto ohjelmatyyppeiden välillä oli aikalaisillekin haastavaa, ja Yleisradiossa kuulokuva-termin käyttö horjui, sillä ohjelmaa saatettiin kuvata ”puoleksi reportaashiksi, puoleksi

---

¹⁰⁹ *Tämän runon haluaisin kuulla -ohjelma täyttää kaksikymmentä vuotta*, 10.10.1987.

¹¹⁰ Tk 1960 47–48.

kuulokuvaksi”.¹¹¹ Ohjelmatyyppiä enemmän kuulokuvassa voi ajatella olleen kyse nimenomaan radioon kehitetystä ilmaisumuodosta, joka siirtyi kuvittamaan eri ohjelmatyyppejä. Kuulokuva oli radionomaista ilmaisua, jossa proosan tai asiatekstin luennan joukossa oli dialogimuotoisia kohtauksia tai dramatisoituja osuuksia ikään kuin ohjelman kuvitukseksi. Kuulokuvia voitiin tehdä kirjallisuudesta, runoudesta tai historian tapahtumista, ja lisäksi kuulokuvia tehtiin paljon kouluradioon. Esitelmiin alettiin sijoittaa esitystä valaisevia ”äänikuvia” musiikki-, lausunta-, kuulokuva-, selostus- ja keskusteluvälähdyksinä. Näiden merkitystä radioesitelmän elävöittäjänä verrattiin painettua esitystä valaisevaan kuvitukseen.¹¹² Kuulokuva ilmaisutapana oli suosittu ennen television aikaa.¹¹³

1920-luvun lopulla samaan aikaan radion tulon kanssa sanomalehdissä raportoitiin myös kuvan lähettämisen kokeiluista, kuten kuvalennättimen tai kuvaradion kehityksestä.¹¹⁴ Tekniset innovaatiot eivät vielä vakiintuneet käyttöön, mutta kuvallisen ilmaisun hakeminen jatkui radiossa. Radioteatterin päällikkönä Olavi Paavolainen nosti *Parhaat suomalaiset radiokuunnelmat 1948–49* esipuheessa ihailien esiin Juhani Ahon *Rautatiestä* laaditun kuulokuvan tunnelmatihennyksen, jossa sanattomassa kohtauksessa vain pärevalkean karsi ritisi ja maitotilkkaa kaipaava kissa kierteli naukuen tuvan lattialla.¹¹⁵ Yleisradiossa oli pyritty elävöittämään radioilmaisua erilaisilla äänitehosteilla heti alkuvuosina.¹¹⁶ Suorien lähetysten aikaan tehosteteknikon tehtävä oli vaikea, kun lukuisat efektit tehtiin suorana studiosta. Nuoriso- ja kuulokuvaosaston päällikkö Armand Lohikoski muisteli oppineensa Yhdysvaltoihin suuntautuneella opintomatallaan monia kikkoja äänitehosteisiin. Tällainen oli esimerkiksi mätä tomaatti, joka pistettiin lähelle mikrofonia ja sitä tömäyttelemällä saatiin efekti, jota käytettiin maanjäristyksiin ja läiskähdyksiin.¹¹⁷ Äänentallennustekniikan kehitys mahdollisti kuulokuvien kehityksen, koska ohjelmat voitiin koota yhteen dramatisoiduista kohtauksista ja äänitehosteista.¹¹⁸

[Kuva kuulokuva, äänitehosteet, hiihtäminen]

---

¹¹¹ Killi, ”Reportaasheja ja kuulokuvia”. *Radiokuuntelija* 2/1939, 3.

¹¹² Vk 1940, 17.

¹¹³ Kyrö 2009.

¹¹⁴ Ks. esim. ”Kuva radioteitse”. *HS* 11.7.1927; ”Kuvaradioimisen edistyksiä”. *Aamulehti* 26.2.1928. Ks. myös Koskelainen 1927, 5.

¹¹⁵ Paavolainen 1950, x.

¹¹⁶ Kallio 2016, 89.

¹¹⁷ Lohikoski, haastattelu 2.6.1983.

¹¹⁸ Lyytinen 1996, 124.

Radiokuuntelija-lehdessä helmikuussa 1938 kuulokuvia kutsuttiin radion kehittämäksi uudeksi taiteelliseksi ilmaisumuodoksi. *Radiokuuntelijan* mukaan kuulokuva ”saa paljosta kiittää teatteria, vielä enemmän filmiä, mutta on nyt jo täysin itsenäinen, ja ihme olisi, jos se puolestaan ei jossakin määrin vaikuttaisi takaisin nimenomaan puhenäyttämöön”.¹¹⁹ Kuulokuvia pidettiin erityisen tehokkaina ja vaikuttavina, koska niissä taitavat tekijät kykenivät käyttämään hyväkseen ja sulattamaan kokonaisuudeksi kaikki ilmaisumuodot, joilla kuuloaistia voitiin lähestyä. Oikeaa tunnelmaa luotiin viittauksin – sanoilla, sävelillä tai samanaikaisesti molemmilla. Taiteellinen kokonaisuus luotiin asiallisuuden ja runollisuuden tasapainolla, jossa yhdisteltiin erilaisia aineksia ja äänitehosteita.¹²⁰ Näin toimi myös Yleisradioon kirjallisuusohjelmia tehnyt Toini Havu, joka järjesteli kuulokuvan *Runoilijan kesä* 1938. Tunnin mittaisessa ohjelmassa Eino Leinon *Kukkian kesästä* kuultiin Leinon runojen lausumisen lisäksi näyteltyjä vuoropuheluita kesänviettopaikasta Ahonsaaresta, jossa Eino Leino sekä Hella ja Väinö Wuolijoki olivat viettäneet kesää Kukkian rannalla 1914. Radio-orkesteri ja Kilven kuoro esittivät kuulokuvassa musiikkia. Samaan tapaan kuulokuvia sommiteltiin paljon kirjallisuuteen, kuvataiteisiin, runouteen ja musiikkiin liittyen, esimerkiksi Josef Haydnille, Richard Wagnerille ja viulunsoittaja Paganinille omistettut kuulokuvat sekä ruotsinkielinen kuulokuvasarja *Han som älskade livet* Van Goghista.¹²¹

Esitelmä- ja selostusosaston päällikkö Erkki Vala toi kuulokuvalinjaa ohjelmistoon 1940-luvun loppupuolella. Valan mukaan äänellä sai aikaan dramaattisia ohjelmia. Valalle oli tärkeää tehdä tutuksi ja popularisoida kansallisesti tärkeitä asioita, kuten *Kalevalaa* ja Suomen historiaa Topeliuksen mukaan. Hän hyödynsi näyttelijöitä draamaan, teknikit keksivät ääniä elävöittämään kerrontaa, ja kalevalaisia sävellyksiä soitettiin äänilevyiltä.¹²² Kuulokuvaohjelmisto olikin runsasta kirjallisuustulkinnoissa.¹²³ Tekijät joutuivat pohtimaan, missä kulki radioon dramatisoidun näytelmän, kuunnelman ja kirjallisuutta kuvittavan kuulokuvan raja.¹²⁴

Esitelmäosastolla kuulokuvalla oli myös ulos maailmaan suuntautuva pyrkimys, jossa se lähestyi radioselostuksen ja -reportaasin tekemistä. Kuuluisa saksalainen radioreportteri Paul Laven kuvaili kuulokuvia maiseman luomisena kuuloteitse. Hänen mukaansa kuulokuvien käsikirjoitusta ei kirjoitettu ummehtuneessa huoneessa, vaan kojeet vietiin ulos luontoon ja kaukaisiin kyliin.¹²⁵

---

¹¹⁹ Killi, ”Kuulokuvaa kuunnellessa”. *Radiokuuntelija* 6/1938, 3.

¹²⁰ Killi, ”Kuulokuvaa kuunnellessa”. *Radiokuuntelija* 6/1938, 3.

¹²¹ On 29/1942, liite 3.

¹²² Vala, haastattelu 11.12.1984.

¹²³ Kallio 2016, 109.

¹²⁴ Lohikoski, haastattelu 2.6.1983.

¹²⁵ Lavenista ks. Kallio 2016, 84.

Kuulokuvia kehittivät aktiivisesti suomen- ja ruotsinkielisten osastojen esitelmäpäälliköt Jussi Koskiluoma ja Lars Nyberg, jotka tekivät myös useita matkoja yhdessä. Matkoilta syntyi kuulokuvia Petsamosta, Turun saaristosta, Jäämeren rannalta Lillehammerista niin, että nauhoituksista ”sortteerattiin” studiolla 20–25 minuutin ohjelmia. Nyberg teki ruotsinkielisiä kuulokuvia myös matkoillaan saaristossa ja Pohjanmaalla, muun muassa Ähtävällä, Kokkolassa, Vöyrillä ja Närpiössä. Jussi Koskiluoma jatkoi dokumentaarikuulokuvien tekemistä vielä 1960-luvulla.¹²⁶

Tilallisten siirtymien lisäksi kuulokuvilla voitiin siirtyä historiallisiin hetkiin dramatisoimalla tapahtumia ja elävöittäen näin kerrontaa. Kuulokuvasta tulikin esitelmän haastaja joissakin aihepiireissä, esimerkiksi merkkihenkilöiden tai historiallisten tapahtumien esittelyssä. Olavi Paavolaisen mukaan kuulokuvilla ja kuunnelmilla voitiin ”manata henkilöitä, ääniä ja näkyjä esiin kaukaisimmasta menneisyydestä tai etäisimmästä tulevaisuudesta”.¹²⁷ Jussi Koskiluoman keväällä 1939 kouluradioon järjestämässä kuulokuvassa suomalaisen sivistystahdon ilmauksista kautta aikojen kuultiin historiallisten henkilöiden vuoropuheluja. Kyösti Vilkun tarinan *Mikael Agricola Wittenbergissä* mukaan laaditussa kohtauksessa näyteltiin, miten Agricola luki tovereilleen ensimmäistä kertaa suomeksi palan *Uudesta testamentista*, jota hän oli alkanut suomentaa. A. V. Koskimiehen runolla *Daniel Medelplan* kuvattiin, miten Suomen kansa sotien ja hävityksen keskellä kaiversi puusta aapisen painolaatat. Osana kuulokuvaa kuultiin ote Turun vanhan akatemian juhlallisista vihkiäisistä. Näyteltynä kohtauksena Aarno Karimon kuvauksen mukaan esitettiin, miten Elias Lönnrot, J. L. Runeberg ja J. V. Snellman muiden muassa vaihtoivat ajatuksia Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustamispöuhissa. Kuulokuvan lopussa eläydyttiin Turun uuden yliopiston perustamisen aikoihin.¹²⁸

Kuulokuvissa sarjat yleistyivät 1950-luvulla. 1960-luvun mittaan kuulokuvat vähenivät, kun niitä tuottanut tekijäpolvi jäi vähitellen pois ohjelmatyöstä. Omana ohjelmatyypinään kuulokuva hävisi toimintakertomuksista 1961, mutta niitä tehtiin edelleen kirjallisuus ja taide -aihepiirin alla, nuorten ohjelmissa sekä etenkin kouluradiossa. Kuulokuva ei hävinnyt ilmaisumuotona, vaan säilyi tiedeohjelmissa, historiallisiin tapahtumiin ja elämäkertoihin liittyvissä ohjelmissa. Television tulon reagoitiin kehittämällä radion ilmaisutapoja: kouluradiossa tehtiin yritys yhdistää radiovisio

---

¹²⁶ Havu, haastattelu 23.11.1983; Nyberg, haastattelu 12.9.1985; Sedergren 1997.

¹²⁷ Paavolainen 1950, viii.

¹²⁸ ”Korvenraivaajakansa sivistyksen tiellä”. *Radiokuuntelija* 19A/1939, 7.

– eli radio-ohjelman ja värikuvien yhdistelmä¹²⁹ – ja kuulokuva. Radiovisio-ohjelma *Vandring i Pompeji* (1966) tehtiin yhdessä Norjan radion kanssa, ja aiheeseen liittyvänä kuulokuvasarjana lähetettiin *Pompejis sista halvtimme* (1966).¹³⁰ Opetusohjelmissa ja kouluradiossa kuulokuvia käytettiin opetuksen elävöittämiseen vielä 1970-luvulla.¹³¹

Radiopuhe kirjallisen ja suullisen ilmaisun välissä

Yleisradio järjesti radioesseekilpailun 1965, jolloin lanseerattiin radioesseen käsite. Radioesseeksi oli luonnehdittu kansainvälisesti, etenkin Saksassa, ohjelmia, joita Yleisradiossa oli kutsuttu kuulokuviksi, kuvitetuiksi esitelmiksi ja joissakin tapauksissa selostuksiksi. Radioesseekilpailussa essee määriteltiin *Nykysuomen sanakirjan* mukaisesti tutkielmaksi, kirjoitelmaksi – lyhyeksi, tavallisesti yleistajuiseksi esitykseksi joltakin tieteen tai varsinkin kirjallisuuden ja taiteen alalta. Tärkeää määritelmän mukaan oli tyyli, joka oli lähempänä kaunokirjallisuutta kuin tiedettä. Keskeistä oli persoonallinen käsittelytapa ja omaperäinen näkemys. Radioessee omaksuttiin kuuntelemalla, joten puhuttelun piti olla intiimi. Arvioinnin kohteena olivat myös esiintyjän äänenpainot, puhettavan elävyys ja intonaatio. Puheeksi kirjoitettua radioesseeä voitiin ohjeiden mukaan värittää äänellisellä kuvituksella, jonka tuli elimellisesti liittyä aiheeseen.¹³²

Käsikirjoituksia tuli 155 ja kilpailun voitti professori Erkki Halmeen essee *Rauhan kieli*. Sitä kiitettiin radionomaisista keinoista käsitellä suurta ja tärkeää aihetta sekä intiimistä, persoonallisesta esitystavasta. Toiseksi tullut suomen kielen professori Aarni Penttilä pohti käsikirjoituksessaan *Sananen radioesseeistä* radioesseen olemusta. Penttilän mukaan radioessee kuolonvaraisena sanallisen esityksen alalajina oli ”sokkokuuntelua” ja ”sokkopuhuntaa” ilman näkyvää puhujaa ja kuuntelijaa, mikä oli tullut puhelimen ja radion myötä yleiseksi. Sokkokuuntelijalta puhujan eleet ja ilmeet jäivät näkemättä. Sokkopuhujalle kehittyi kirjoituksesta riippuvainen ”lukupuhunta”, johon tuli ulkoluvun sävyä, laimeutta, sävelkulun yksitoikkoisuutta. Penttilän mukaan aiemmin lausuntaoppaissa oli vaatimus, ettei sanottu kuulostanut luetulta, vaan lausujan omalta ilmaisulta. Radiossa tämä oli unohtunut ja yleisö oli tottunut kuulemaan lukemiseen perustuvaa puhumista.¹³³

---

¹²⁹ Tk 1962, 74.

¹³⁰ Tk 1966, 59.

¹³¹ Ks. esim. radion on 29.3.1973, liite 33 & 34, radion on 11.10.1973, liite 76.

¹³² Saarenheimo 1966, 3–5.

¹³³ Saarenheimo 1966, 6; Penttilä 1966, 26–33.

Pohdinnat radioesseen ominaisuuksista 1960-luvun puolivälissä television tultua haastamaan radiota viestintävälineenä tuovat näkyviin yhtäältä radion kirjallisen luonteen, toisaalta pyrkimyksen radionomaiseen puhuttuun ilmaisuun. Television tulo muutti paljon olosuhteita Yleisradion sisällä 1960-luvulla, kun radio menetti asemiaan uudelle välineelle. Radion oli alettava painottaa äänellistä ilmaisua entistä enemmän, koska kuva jäi television tuotettavaksi ja radion piti mieltää omaa rooliaan Yleisradion ohjelmiston tuottajana. Radioessee oli yksi uusi ilmaisumuoto, jossa kirjoitettua esitelmää, kuulokuvia ja matkareportaaseja kehitettiin edelleen radionomaisempaan suuntaan.

Pekka Gronowin mukaan radio oli alkujaan ollut erityisesti ohjelmanumeroiden välittäjä, esitelmänpitäjät ja lausujat saapuivat radioon välittämään oman ehkä jo muualla pitämänsä esityksensä. Suurin osa radion puheohjelmistosta oli paperilta luettua, etukäteen valmisteltua puhetta. Esiintyjiä jännitti puhua ilman käsikirjoitusta, ja toisaalta radio-ohjelmat tuli tarkistaa etukäteen. Vain rutinoituneet radioesiintyjät – kuten Markus Rautio ja Alexis af Enehjelm – pystyivät puhumaan studiossa luontevasti ja vapaasti.¹³⁴ Ajankohtaisuus ei varhaisessa radiossa ollut vielä keskeinen piirre, vaan radion voima ymmärrettiin nimenomaan etäisyydet ylittävänä kulttuuritekijänä. Esitelmät, matkareportaasit, lausunta ja kuulokuvat eivät kiinnittyneet ajankohtaisuuteen, vaan siirsivät kuulijan tilallisesti luentosaliin, lausuntailtaan, ulkomaille. Television verrattuna radion nopeus nousi sen voimaksi. Kehitys alkoi kulkea kohti radion erityisiä vahvuuksia. Ajankohtaisuus painottui, mikä liittyi myös Yleisradion yhteiskunnallisesti aktiiviseen ohjelmapolitiikkaan 1960-luvulla.

Miten radion puheohjelmisto sitten muuttui television tulon jälkeen? Gronowin mukaan puheohjelmistossa suuntaus oli yksinkertaisempaan ilmaisuun. Suorien lähetysten osuus kasvoi, ja rinnalle tulivat puhelinkontaktiohjelmat. Kuitenkin vasta 1990-luvulla suorat lähetykset tulivat valtavirraksi. Tekotapa tehostui niin, että huolellista ennakoivaa valmistelua ja editointia vaatinut käsikirjoitettu selostus jäi vähemmistöön ajankohtaisten raporttien vallatessa tilaa.¹³⁵ Jotain kuitenkin säilyi, eikä asiantuntijoiden ääni kadonnut radiosta. *Viikon esitelmässä* on lähetetty 1980-luvulta 2010-luvulle tutkijoiden ja asiantuntijoiden lyhyitä puheenvuoroja eri tieteenaloilta. Yle Puhe lähetti niitä myös arkisto-ohjelmapaikalla 2010-luvulla, ja 2020-luvulla esitelmiä voi kuunnella Yle Areenan podcasteina.

---

¹³⁴ Gronow 2010, 74–76.

¹³⁵ Gronow 2010, 41–42, 315.

Runo-ohjelmat säilyivät radiossa, mutta marginalisoituivat. *Runo on vapaa* -puhelinkontaktiohjelma aloitti 1982 ja sai kuulijoilta suuren määrän runotoiveita. Ohjelmassa lausijat esittivät runoja, joita kuuntelijat toivoivat lähetykseen soittamalla, ja tulkinta syntyi suorassa lähetyksessä.¹³⁶ Sanaston perustaminen 2005 vähensi runouden käyttämistä radiossa, koska runoesitysten kustannukset nousivat tekijänoikeusmaksujen myötä. *Tämän runon haluaisin kuulla* -ohjelmaa lähetetään edelleen 2020-luvulla, mutta vain harvakseltaan neljästi vuodessa. Runous etsi paikkaansa myös televisiossa, jossa *Runoraati* (2002–2012) kuriositeettina menestyi. Toimittaja Minna Joenniemen mukaan ohjelma osui oikeaan aikaan, sillä runous oli julkisuudessa esillä runoilijapersoonien, kuten Tommy Tabermannin ja Heli Laaksosen kautta. *Runoraadissa* runoilijat esittivät runonsa videolla, ja näin ohjelma jatkoi varhaista lausujaperinnettä Yleisradiossa tallentaen parisataa runoa videolle.¹³⁷

[KUVA: Runoraati]

Kuulokuva koki eräänlaisen uuden tulemisen Radioateljeessa. Radioteatterin päällikkö Pekka Kyrön mukaan kuulokuvan käsite otettiin uudestaan käyttöön 2000-luvulla, mutta hiukan eri merkityksessä kuin aikaisemmin. Sillä viitattiin Radioateljeen feature-ohjelmiin eli äänellisiin esseisiin.¹³⁸ Radioteatterin dramaturgi Harri Huhtamäki aloitti Yleisradiossa feature-ohjelmat Radioteatterin ohjelmapaikalla, kun hänet lähetettiin kansainväliseen feature-kokoukseen Berliiniin 1979. Feature oli ohjelmatyypinä hankalasti määriteltävä, sillä sen elementit koostuivat käsikirjoituksen dramaturgisesta muodosta, kertojaäänistä sekä muusta äänimaisemasta. Äänimaiseman tarkoitus oli kertoa omaa tarinaa eikä olla vain puheen tai tekstin taustalla. Featuren tekemisen tapa muistuttikin fiktion tekoa ja erosi dokumentaarista ilmaisusta.¹³⁹

Tarja Rautiainen-Keskustalon mukaan podcastit ovat yksi kehityskulku (painetun) tekstin jälkeisessä ajassa. Näkeminen ja teksti ovat perinteisesti asettuneet ensisijaiseen asemaan länsimaisessa kulttuurissa tiedontuotannon peruspilarina, mutta uudet teknologiat ovat horjuttaneet tätä järjestystä ja tuottaneet äänellistä käännettä. Podcastit ilmentävät tekstin käsitteeseen liittyviä kamppailuja digitalisoituneessa ajassa – 2020-luvulla kysymys tekstistä ja samalla tiedosta on entistä monitahoisempi muun muassa äänikirjojen myötä.¹⁴⁰ Radiopuheen ilmaisu on ollut

¹³⁶ Marttila & Virkkunen 1987, 6–7.

¹³⁷ Joenniemi, haastattelu 11.10.2023.

¹³⁸ Kyrö 2009.

¹³⁹ Mäenpää 2016, 1–15.

¹⁴⁰ Rautiainen-Keskustalo 2024.

äänellisten ja kirjallisten murrosten kamppailua siitä, miten sivistystä, kulttuuria ja tietoa maailmasta on parhaiten voitu välittää. Kun sata vuotta sitten kirjallista kulttuuria välitettiin radiossa, äänellisyys on kasvanut vähitellen monin eri tavoin omaksi merkittäväksi ilmaisuvoimakseen.